

**ФОНДАЦИЯ “БЪЛГАРСКИ ИНСТИТУТ ЗА АНАЛИЗИ И
ПРОУЧВАНИЯ”**

ЦЕНТЪР ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

**“ИЗБИРАТЕЛНО ПРАВО И ИЗБИРАТЕЛНИ СИСТЕМИ В СТРАНИТЕ
НА БАЛКАНИТЕ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРОМЕНИ В БЪЛГАРИЯ”**

С Е М И Н А Р

СТЕНОГРАФСКИ ЗАПИС

СОФИЯ, 24 ОКТОМВРИ 2000 Г.

Семинарът бе открит в 9,00 ч. от госпожа Мария Йорданова - ръководител на Правната програма на Центъра за изследване на демокрацията, и доц. Михаил Константинов - председател на Управителния съвет на Фондация “Български институт за анализи и проучвания”.

* * *

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Уважаеми дами и господа, добро утро! Позволете ми от името на организаторите - Центъра за изследване на демокрацията и Фондация “Български институт за анализи и проучвания” да ви поздравя с “Добре дошли!” и да открия днешния семинар на тема: “Избирателно право и избирателни системи в страните на Балканите. Възможности за промени в България”.

Темата за изборите вълнува обществеността в нашия регион вече десет години. И това не е случайно, защото демократичните многопартийни, плуралистични избори са най-важният механизъм за демократична легитимация на властта, а също така и механизъм за упражняване на едно от основните конституционни права на гражданите - правото да избират и да бъдат избирани.

Доц. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Уважаеми дами и господа! Първо, искам да ви благодаря за това, че дойдохте тук. Надявам се, че разговорът, който ни предстои, ще бъде полезен, и то не само за нас, а за нашето общество като цяло. Защото, както каза преди малко д-р Йорданова, предстоят ни избори. А и не само това. Ние споделяме становището, че е крайно време материята, свързана с изборното законодателство и с изборната дейност като цяло, да бъде кодифицирана, тоест да се изработи една цялостна нормативна основа, за да отпаднат веднъж завинаги обвиненията в конюнктурност, в политическа пристрастност и т.н., които, с или без основание, се отправят винаги, когато в навечерието на изборите ние се опитваме да кърпим старите избирателни закони.

По една или друга причина сегашното Народно събрание не успя навреме да постави в дневния си ред този проблем и той ще бъде решен малко късно и с обичайните обвинения, свързани с това закъснение. Дори ако предположим, че не е вярно, че това се прави поради преследване на тесни политически цели, трудно

бихме могли да обясним защо се прави чак в края на този мандат. Но аз искрено се надявам, че дискусиата, която ще стартираме днес, ще стимулира следващото, Тридесет и деветото Народно събрание, да постави сред един от приоритетите си създаването на изборителен кодекс в България.

Същевременно, ако се върнем към по-тясната тема на днешния семинар, общо взето две са основните неща, които привлякоха нашето внимание и които мислим, че ще бъдат от интерес за вас и за нашата общественост. Оказва се, че страните на Балканския полуостров и по-специално тези, които бяха или в бившия социалистически лагер, или в състава на бившата Съюзна федеративна република Югославия, споделят до голяма степен общи проблеми. Това се дължи може би не в такава степен на регионалната близост на тези страни, колкото на отчасти обща история. Ние с изненада констатирахме, че някои неща, които са ставали в България, в момента се случват в други страни. Но така или иначе съществуват общи проблеми и при едно добро желание не само от нас, а и от страна на нашите партньори от региона, съществува възможност да се постигне определен успех в областта на усъвършенстване на изборното законодателство и изборната дейност.

Един от материалите, които сте получили, се нарича “Избори на Балканите. Необходимост от промяна в България”. Това е един сравнително дълъг материал и аз нямам намерение да го преразказвам подробно. Всички могат да се запознаят с него. Разчитам, че въпросите, които се повдигат в него, ще бъдат обсъждани във втората част на семинара, по време на дискусиата. Въпреки всичко бих искал да кажа няколко думи по повдигнатите в материала въпроси.

Колеги, този материал представлява, от една страна, обзор на съществуващите изборителни системи в Балканския регион с особено внимание и акцент върху законодателната дейност, и проблемите на изборната практика в страната. Обзорът е разделен на седем части. Няма да се спирам на уводната част. Там са споменати някои общи положения. Аз съм си позволил даже да направя нещо като кратък политически коментар върху някои възможни развития в региона, отлично съзнавайки, че се повдига един болезнен въпрос, който е свързан с евентуалното политическо развитие на района. Не съм само аз, а и много други хора смятат, че тепърва на Балканите предстоят промени. Или, ако искаме да го наречем по-точно, предстои прекрояване на политическата карта. В каква насока ще стане това и дали ще стане по мирен и демократичен път, е друг въпрос, ние искрено се надяваме да е така. Това обаче не може да ни попречи да отбележим този проблем.

Има един термин, наречен политическа коректност, който аз не обичам. Политическата коректност понякога означава да тикаме проблемите под килимчето и да се правим, че ги няма. Това може за момента да ни помогне, но един проблем, натикан под килима, не изчезва, той става по-голям. И накрая, когато трябва да го решим, се оказва, че плащаме по-висока цена. Затова е добре, ако не друго, поне да знаем какво ни предстои и евентуално да се подготвим да действваме в съответствие с това, което предстои.

Във втората част на този обзор е направен кратък преглед на изборителните системи и тяхното влияние върху съответната политическа система в дадена страна.

Имайки предвид и това, че тук са представители на медиите, аз си позволих да включа в тази втора част някои интересни неща, които малко се знаят от публиката. Затова съм описал освен дефинициите и екстремните случаи и парадоксите, които биха могли да бъдат наблюдавани при използването на една или друга избирателна система. Например малко хора знаят, че сегашната система Д'Ондр, която общо взето осигурява достатъчно пропорционално съответствие между подадените гласове и спечелените мандати от дадена партия, може в един екстремен случай да подари 11 мандата на първата партия. Това е математическа теорема. Също така много хора знаят, че с малко повече от половината гласове при една мажоритарна система могат да бъдат спечелени всички мандати. Това е повече или по-малко известно. Но не е толкова известно, че една партия примерно с 1 на сто от гласовете в една мажоритарна система отново може да прибере всички мандати. Разбира се, трябва да има още сто партии с 0,99 на сто от гласовете.

Така или иначе, виждате, че избирателните системи са една интересна материя, в която има скрити парадокси. Това е една от причините да няма най-добра избирателна система. Избирателната система е нещо, което органически се създава и то влияе на общественото развитие. И обратно, достигането на една или друга степен на общественно-политическо развитие води до съответна промяна в избирателната система. Един елементарен пример: родината на класическата мажоритарна или уестминстърската система, Англия, в момента е на път да се откаже от тази система. И въпреки че в момента точно една трета от всички избирателни системи в света са чисто мажоритарни по английски образец, ще се окаже, че страната, която въведе тази система, до една, две или три години ще откаже от нея по определени причини, като някои от тях са описани в доклада.

Виждате взаимното влияние на избирателната система върху политическата система и обратно. Добре е да се имат предвид основните неща, които характеризират избирателните системи и влиянието им върху политическите системи. Това е необходимо още повече поради това, че в нашето общество съзнание за съжаление царят редица митове. Аз например с учудване констатирам устойчивостта на мита, че мажоритарните системи вкарвали личности в парламента. Откровено казано, колеги, по-голяма глупост аз рядко съм чувал и рядко съм срещал такова упорство, с каквото тази глупост се повтаря. Нищо подобно няма! Сега какво вкарваме в парламента? Отново вкарваме личности! Да не би да си мислим, че като вкараме литератори и поети в парламента, нещата ще се оправят. Това е фундаментална глупост, за която обаче ако питате 10 българи на улицата, при това интелигентни, 8 или 9 ще ви кажат: дайте една мажоритарна система, стига с тези апаратчици, да вкараме личности в парламента.

Нашето общество всъщност по една или друга причина е дълбоко заблудено по отношение на особеностите на избирателната система. Трябва изобщо да говорим за мажоритарни системи, тяхната особеност е в това, че те създават стабилни, макар че понякога са изкуствени, мнозинства, стимулират създаването на двупартийна система, дават възможност на управляващите да си изкарат устойчиво и удобно мандата и да проведат политиката, която са обещавали, и не на последно място, институционализират опозицията. Нещо, което тук не се наблюдава. На Балканите

който вземе властта, тъпче опозицията до дупка, която само чака да дойде на власт, за да върши същото, което сега вършат управляващите.

Пример за добро отношение между управляващи и опозиция е Англия, където в някакъв смисъл опозицията участва активно при всички важни държавни решения.

Обратно, пропорционалните системи гарантират по-добро представителство, по-добро съответствие между подадени гласове и получени мандати, по-добро представителство на различни, включително фрагментарни, политически сили, но за съжаление водят до слаби правителства, коалиционни кабинети, мнозинства, които не са еднопартийни, което в някои от случаите може да блокира работата на парламентите и да забави, колкото и силно да звучи това, общественоекономическото развитие на страната. Особено когато в една страна стоят за решаване непосредствени важни проблеми.

Друго следствие от пропорционалните системи е фрагментаризирането на политическия спектър. Докато мажоритарните системи стимулират образуването на двупартийни модели (не употребявам термина “двуполюсни”, той за мен е лишен от смисъл), пропорционалните стимулират появата на многопартийност. Между другото, в България има един парадокс на фона на това, което казах. Ние в някакъв смисъл се оказахме нещо като малко чудо не само на Балканите, но и в света. Системата у нас, която е чисто пропорционална след 1991 г., би следвало да стимулира точно това - от една страна, фрагментация на спектъра, от друга страна, създаването на коалиционни и евентуално неустойчиви кабинети. От трите избора - 1991, 1994 и 1997 г. - това се случи само един път. В резултат на изборите в 1991 г. ние получихме коалиционен кабинет, който се разпадна и дойде втори коалиционен кабинет. Общо взето, това е моделът, който би следвало да очакваме като политически модел, вследствие от тази избирателна система.

След това се случиха абсолютни изключения. През 1994 г. БСП и БСП плюс успяха да спечелят абсолютно мнозинство със 125 мандата в парламента. Три години по-късно това направи ОДС плюс със 137 мандата. Нека да уточня, че това е абсолютно изключение, това просто няма да се случи друг път.

Няма да обсъждаме причините, които доведоха до това, но у нас в някакъв смисъл стандартният модел за връзка между избирателна и политическа система не сработи. Или сработи по много особен начин.

От друга страна, на пръв поглед се изпълни предсказанието за фрагментаризирането на политическия спектър - у нас има 240 партии и движения. А пък тези, които са парламентарно представени, са между 3 и 5. Така че в известен смисъл даже и фрагментацията не е истинска. Тук се получи такава политическа система, говоря за парламентарната, която по-скоро отговаря на мажоритарната система, отколкото на пропорционалната.

Страните на Балканите бяха разделени условно на три групи. В първата група А са поставени Турция и Гърция поради това, че те са членки на НАТО, едната от тях е членка на Европейския съюз. Те в някакъв смисъл са страни, близки до

дефиницията за страна с установена демокрация, а Гърция директно отговаря на тази дефиниция. Между другото, страната е с установена демокрация, ако в последните 20 години тя се управлява на основата на избори с всеобщо и пряко изборително право, без никакви изключения от това, като всички избори са били признавани за честни и свободни. Страните в света, които отговарят на тази дефиниция, не са толкова много. За съжаление ние все още не сме страна с установена демокрация, липсват ни следващите десет години. Аз не се съмнявам, че след десетина години ние ще минем в тази категория.

В Гърция системата за гласуване е изключително усложнена, там изборителното право е задължително. В Турция има бариера от 10 на сто. Това много хора не го знаят. Защото когато се говори, че 4% е висока бариера, трябва да се погледне съседна Турция - 10 на сто бариера. Обаче влизат 5 партии в парламента. Чудо на чудесата! Турция отново е абсолютно изключение. Практически в много други страни с такава бариера, освен някои с регионален Д`Ондр, при тази бариера влизат 2 партии. А в Турция влизат 5!

Страните от група Б са Албания, България и Румъния, които са бивши членки на Варшавския договор, на СИВ и т.н. В момента те са национални държави. Защото има разлика между федерация и национална държава. Особено внимание е обърнато на България в тази група.

Страните от група В са бившите югославски републики. В момента това са три национални държави и две федерации. Националните държави са Македония, Словения и Хърватска, федерациите са Босна и Херцеговина, Сърбия и Черна гора. Тук може да се констатира отново изключително голямата сложност на изборите, които се организират от външна организация - от Организацията за сътрудничество и сигурност в Европа. Там федерацията се състои от две общности - Босна и Херцеговина и Република Сръбска. Има три парламента, трима министър-председатели, малки президенти, голямо президентство и т.н. Това е изключително усложнена система.

Що се касае до Югославия, колеги, говоря за малката Югославия, Сърбия и Черна гора, специално Сърбия ако вземем, тя се намира в своя така наречен учредителен период, който в България беше 1990 г., а за повечето от останалите държави - 1991-1992 г. Причината е, че едва сега през декември, 23 декември 2000 г., ще бъдат проведени първите наистина свободни избори на територията на Сърбия.

Толкова - по отношение на балканските проблеми.

Смятам, че сега е време да отделим внимание на законодателството и организацията на изборите в България.

Преди две години организацията, на която имам честта да бъда председател на Управителния съвет, с помощта на Програмата "Демократична мрежа" разработи нещо като първи вариант на изборителен кодекс за страната, който оттогава досега ние, общо взето с нулев резултат, се опитваме да популяризираме. Това нещо беше

раздадено на всички политически сили, на отговорните политици в страната. Реакцията беше една и съща: “Много хубаво, браво!” След което нещата потъваха някъде и не се стигна до нищо особено.

Позволете ми съвсем накратко да обърна внимание на особеностите, които се предлагат в този изборителен кодекс. Аз лично мисля, че в една или друга форма тези неща, които са споменати тук, би трябвало да влязат в бъдеща законодателна уредба, която касае произвеждането на изборите. Мисля, че все повече хора се убеждават от необходимостта от създаване наистина на изборителен кодекс или изборен кодекс. Смешно е да имаме 5 различни изборителни закона, при положение, че те до голяма степен се припокриват. Най-малкото, технологията на гласуване например, на организация и правомощие на изборителни комисии и т.н. - това е почти едно и също за всички видове избори. С малки изключения, местните избори са малко встрани. Следователно е необходимо да има един кодекс. Това няма да е лесна задача, аз предвиждам една или две години работа, ако, разбира се, Тридесет и деветото Народно събрание благоволи да започне тази дейност.

Второто важно нещо, което ние считаме, че е необходимо да се направи, е да се въведе нов механизъм за избиране и освобождаване на членовете на Централната изборителна комисия. В настоящия момент, с или без основание, механизмът за избор на ЦИК е подложен на критики отвсякъде. Обикновените критики са в посока на това, че има политическа или партийна пристрастност, че членовете не са равномерно разпределени от съответните квоти, малките политически сили са недоволни от това, че нямат представители в ЦИК и т.н. Вие знаете какъв е принципът сега на назначаване на ЦИК: президентът назначава парламентарната Централна изборителна комисия и за местните избори, а парламентът назначава Централната изборителна комисия за президентските избори. На пръв поглед е логично, но, пак повтарям, винаги е обект на критики. Погледнете: президентът се води за син в момента. Той каквато и Централна комисия да назначи, ще му кажат, че е избрал синя Централна изборителна комисия. Парламентът е или син, или червен. Тоест, каквато и Централна изборителна комисия да избере за президентските избори, отново ще се каже, че Централната изборителна комисия не е обективна.

Една от институциите, които действат в България почти перфектно, никой не оспорва техния избор или поне съществено не го оспорва, това е Конституционният съд. Обществото вече свикна с механизма на назначаване на Конституционния съд и механизма на освобождаване. В началото и там имаше обвинения, но така или иначе вече не се спори. Идва моментът, тегли се жребий, някой излиза от състава, друг влиза и т.н. Ние предлагаме подобен механизъм за Централната изборителна комисия. Разбира се, тя има особености, на които аз няма да се спирам.

Въпреки че на предстоящите избори през 2001 г. въз основа на политическо решение ще се гласува отново с цветни бюлетини, аз считам, че бъдещето на гласуването в страната трябва да бъде с бели интегрални бюлетини. За да се улеснят възрастни и слабо грамотни изборители, нищо не пречи да се слагат цветни партийни символи. Но рано или късно, колеги, трябва да прекратим дейността с отпечатване на различни цветни бюлетини. В белия свят не е така, следователно и

ние трябва да се откажем от тази практика. Въпреки че, ако ме питате за личното ми мнение, аз все още съм склонен да подкрепя цветните бюлетини само заради високата степен на неграмотност на българските избиратели. През 1999 г. 8% от подадените гласове на местните избори бяха недействителни. Какво означава това? Това е неграмотност! Това е повече от ДПС. Имате две политически сили - БСП и СДС - и трета политическа сила - неграмотни. ДПС е на четвърто място. Това е за съжаление положението в страната.

Колеги, абсурд е да продължава практиката с участие на 50 партии в парламентарни избори и на 100 партии в местни избори, както наблюдаваме в момента. Този брой трябва да се намали. Има два начина. Единият е да направите трудна регистрацията на партията, другият е да направите трудно участието в изборите. Първото нещо би довело до протести - защо да не се сдружават хората? Примерно пиячите на бира нека да си пият бира и нека се наричат партия. Но не да участват в избори. Предложението, което в общи линии се възприема вече от нашата общественост и вероятно ще влезе в новите поправки на закона, е електоралното участие да се затрудни. Най-просто е да се избере механизмът, при който за да участвате в изборите или трябва да сте вече представени в парламента, или да създадете 10 хил. подкрепи. Забележете как се упражнява тази подкрепа обаче: не някой да ни преписва избирателните списъци и после да ги представи и да казва, че тези хора го подкрепят, а пред длъжностно лице да се яви съответният избирател, да попълни една декларация, в която да пише: аз смятам, че едн-коя си партия трябва да участва в изборите. Подписва се, декларацията се слага в една папка. И като се съберат 10 хил. такива декларации в страната, Централната избирателна комисия го регистрира. Забележете, тук не се нарушава тайната на вота. Той не казва: аз ще гласувам за тази партия, той казва: аз считам, че трябва да участва в изборите. Така е в Германия. Смятаме, че този механизъм трябва да се въведе тук.

Много отдавна сме предложили да се въведат избирателни книжки. За съжаление това вече е невъзможно за изборите в 2000 г. Само искам да кажа, че такива книжки в България е имало преди Девети септември. Те създават изключителни удобства. Обратно на това, ние догодина ще имаме изключително големи трудности с новите документи за самоличност. А не ми се мисли какво ще стане в 2003 г. на местните избори! Особено като имате предвид, че на личните карти отзад се пише постоянният адрес, което според мен е абсолютно неправилно. Такива атрибути като постоянен адрес, семейно положение и всякакви други неща не трябва да се пишат върху документите. Някой днес живее тук, утре си продава апартамента и отива на друго място. Какво става с постоянния адрес? Или днес съм женен, утре съм разведен. Това са данни, които трябва да отпаднат. Защото много често статусът се сменя, а документът е старият. Човекът отива да гласува с тази лична карта и не го пускат да гласува.

Това също е нещо, за което трябва да се мисли.

Следващият въпрос, който вълнува обществеността, е гласуването в чужбина. Първо трябва да ви кажа, че досега се гласуваше в чужбина и за парламент, и за президент. Както и да се разпределят гласовете, които се получат от чужбина, не се

променя мандат, не се променя резултатът за избор на президент. Чисто прагматично участието в гласуването на нашите сънародници в чужбина, които дават около 20 хил. гласа при всяко гласуване, изобщо не влияе върху изборния резултат. Следователно тяхното гласуване има морален смисъл, то е свързано с тяхната родина. В този смисъл аз съм за такова гласуване, но не мисля, че трябва да го правим за парламентарните избори. Нашето предложение е гласуването в чужбина да бъде само за държавния глава, който е символът на нацията. Ако обаче се премине към дистанционно гласуване, тоест по пощата, тогава може спокойно да се гласува и в парламентарните избори.

Ние смятаме, че е правилно да се запази сега съществуващата пропорционална избирателна система с 4-процентов праг. Най-малкото, колеги, защото е крайно време да се въведе нещо като традиция в една такава дейност, каквото е изборната дейност. Сегашната система обаче има един дефект - той е в преразпределението на мандатите между партийните листи. За какво става въпрос? Вие знаете, че в момента се събират накуп всички гласове за дадена партия, минала бариерата, и на базата на това се определя броят на мандатите на партията. Примерно една партия печели сто мандата. Те трябва да се разпределят между 31 регионални листи. Прави се отново механизъм на Д`Ондрт, има такъв специфичен механизъм, който понякога доста грубо прави тези неща. С помощта на господин Димитър Димитров, шеф на Лабораторията по политология в Софийския университет, разработихме една много по-фина система за преразпределение на мандатите. Приложена върху досегашните избори, тя показва, че равномерността е много по-висока. В такъв смисъл ние въвеждаме справедливост на партийно ниво, няма толкова ошетени партийни апаратчици, колкото имаше досега. А това води и до по-добро разбиране на системата. Аз трудно обяснявам на един човек защо той при толкова много гласове за тази партия в този район не взема мандат. Той казва: в съседния район по-малко гласуваха, а взеха мандат. Като му кажа, че това е математически алгоритъм, който води до това, той остава с едно наум, че е излъган. Така че това нещо, надявам се, в момента сме го очистили.

Уважаеми колеги, ще се спра на някои изводи и коментари, които бяха направени в резултат на едно изследване на ситуацията на Балканите и ситуацията у нас. Може да се констатира, че на Балканите вече има установени демократични практики и законодателство в областта на изборната дейност. Известно изключение за съжаление е сегашна Югославия, но при темповете на развитие на нещата там ние се надяваме, че до около една година ще можем да говорим вече за напълно демократизиране на изборния процес на целите Балкани.

От десет страни в осем се използва пропорционалната система, а в две - смесената система. Там, където има смесени системи, с мажоритарен елемент, практиката показва, че се получават партийни мнозинства. Тоест, мажоритарният елемент действително съгласно теорията води до свръхпредставителство на първата партия и възможност за формиране на самостоятелни правителства. Подобен ефект има и регионалният Д`Ондрт, за който толкова много се говори в България и който няма да бъде въведен. Регионалният Д`Ондрт има много силен мажоритарен ефект. Пример е Югославия: там има 28 или 29 района, навсякъде се прилага мажоритарен

Д'Ондрт и там първата партия примерно с 40 на сто от гласовете взема 65 на сто от мандатите без всякакъв проблем.

Ще ви дам един пример. Представете си Габрово. Ако вие направите регионално определяне на мандатите, все едно с Д'Ондрт или с Хеър, вие въвеждате един естествен праг от 25 на сто. Тоест, всички малки партии, които получават някакви гласове в Габрово, ги губят, ако, разбира се, няма компенсационен механизъм за тези гласове, какъвто в Югославия няма. Така че регионалният Д'Ондрт, както предсказва и теорията, води до силен мажоритарен ефект.

Ние считаме, че има много голяма благоприятна възможност за взаимодействие и между изборните администрации, и между неправителствените организации на Балканските страни с цел проучване на проблемите, използване на опита и евентуално неповтаряне на едни и същи грешки. Тук ще ви кажа нещо, което е малко известно. По някакви причини, няма да ги коментирам кои са, в албанското изборително право влязоха много елементи от българския изборителен закон, специално ЗИНПОСК в тази част, която касае избора на народни представители. Знае се, че наши представители бяха там, бяха съветници на албанските власти и те с удоволствие възприеха някои неща. В тази област аз съм силно критичен към българското законодателство и смятам, че има противоречие: хем нашите закони не са добри, хем ги даваме на албанците. Тук става въпрос, колеги, за части от нашите закони. Например правомощията на изборителните комисии са сравнително добре дефинирани - кой какво прави, кой на кого е началник и т.н. Тези процедури са добре изчистени. Освен това ние имаме и опита от прилагането на законите в тази част. Така че албанците реципираха от нашето право много неща, свързани с дейността на комисииите, и са много доволни от това нещо. Преди това са имали огромни проблеми поради това, че не е било ясно каква е йерархията на изборителните комисии, кой какви права има и какво става. След изборите в 1997 г., когато взеха нашите правила, те определено ни благодариха и казаха, че нямат вече възражения по този въпрос. Ето ви пример за полезно взаимодействие между две страни от региона. Ние считаме, че такива възможности има много повече и смятаме да ги развиваме в бъдеще.

Искам да приключа със следните думи: ние трябва да убедим и цялото общество, и нашите водещи политици от всички страни на спектъра, че 95 на сто от един изборителен кодекс са техническите процедури, техническите принципи, технологичните неща, това не е политика. Остава примерно едно свободно квадратче, бариерата: сложете 4%, сложете 6%, сложете 2%, ако искате. Това е едно квадратче, което можете да запълните в последния момент. Останалото са процедури. Дори и вида на системата, разбира се, ако не сменяте от мажоритарна на пропорционална, което е съществена смяна, в рамките на една пропорционална система малко са политическите неща. Така че нека тези 95 на сто, които са безспорно технически и технологически, да ги направим. Останалите 5 на сто винаги управляващите ще си позволят да ги променят. Така се прави и на Запад: като наблизат избори, пипнете леко нещо, с цел да ви помогне. Между другото, практиката показва, че понякога може и да си навредите. Защото трудно може да се предскаже каква ще бъде ситуацията по време на самите избори.

Благодаря ви за вниманието.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря на господин Константинов. Предполагам, че неговото изказване е породило доста въпроси и желание за коментари. Точно затова предвиждаме след всяко изказване 15 мин. за въпроси и кратки становища, а след това ще имаме възможност да участваме в една по-подробна дискусия.

Имате думата.

МИРОСЛАВА ЯНОВА, МВМД: Имала съм удоволствието да работя с доц. Константинов, така че много добре познавам неговите идеи и предложения във връзка с промените на избирателния закон. Изцяло подкрепям и много се радвам, че е организиран такъв семинар, което е изключително навременно и изключително важно за по-нататъшното развитие на политическия демократичен процес в България.

Аз смятам, че най-важният въпрос извън тези чисто политически ефекти, които са безспорно много важни, главно въпросът за формиране на устойчиви мнозинства в парламента, от изключително важно значение отсега нататък, особено за изборите в 2001 г. е електоралното участие. Прочетох в пресата един коментар на нашите социологически коментари, че изключително рязко намалява желанието за гласуване. Коментарът беше в стил, че социолозите пак си играят с цифрите и се опитват да ни заблудят, защото знаят, че в извънелекторални ситуации естествено хората нямат желание да мислят за гласуване. Казвам съвършено отговорно, че не става дума за това на тези избори, защото следя развитието на електоралното състояние в страната от 1992 г. и категорично мога да твърдя, че проценти на сигурни участници в изборите около 40-45 никога не е имало. Истината е, че сега действащият в България политически модел не стимулира участието на избирателите в изборите. Точно обратното, много сериозно вече се формира, бих казала, една пропаст между избирателите и функциониращата политическа власт. Имам съвършено конкретно основание да твърдя това. В едно изследване, което приключи вчера, се вижда примерно, че по въпросите за престъпността, за мафиотизирането на различни сфери на обществото, за участие на групировки по един или друг начин в политическите решения, еднакво имплантирани, с еднакво участие, с еднаква внесеност в този процес на мафиотизация и на престъпност се разглеждат абсолютно всички политически органи - и партиите, и парламента, и изпълнителната власт. Изобщо всички равнища на власт се разглеждат от общественото мнение едва ли не толкова мафиотизирани, колкото и престъпните групировки.

С две думи, това, което много ми харесва в идеята на Михаил Константинов, е фактът, че той фокусира вниманието си върху формиране на устойчиво мнозинство. Тоест, в крайна сметка да имаме един работещ парламент и възможност да се променя една политика в по-дълъг период от време.

Не съм убедена обаче, че неговото предложение за регионален Д'Ондт, което по същество работи точно както един мажоритарен избирателен закон на регионално

ниво, тоест дава подобни политически ефекти, ще стимулира достатъчно участието на избирателите в изборите. Още един конкретен пример от изследване: когато днес ви попитате един човек знае ли кой е неговият представител в парламента, знае ли кой е човекът, който отговаря за неговия регион, тоест в крайна сметка към кого той може да се обърне и да каже, че този или онзи въпрос не е решен, никой не може да ви отговори. Защото имаме някакво представителство на равнище на 31-те избирателни района. В това представителство обаче имаме представители на различни партии и в крайна сметка няма обвързаност на конкретния народен представител с конкретни избиратели. Такива ефекти се получават единствено при мажоритарната система и то когато формираме 240 избирателни района, както са мандатите в парламента, и е съвършено ясно кой избирателен район кой народен представител го покрива, кой е отговорникът, представителят на този район в парламента.

Адмирам дискусиата и се надявам, че тук ще се стигне до други интересни предложения. Зная, че това предложение е изключително радикално за българската политическа система, но ми се струва, че ако продължим подобна традиция на пропорционална система, каквато е установена, ще рискуваме да загубим трайно интереса на избирателите.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря на госпожа Янова.

Господин Янаки Стоилов има думата.

ЯНАКИ СТОИЛОВ, депутат: Аз не искам да се впускам в коментар на казаното, тъй като всеки един от нас има свои виждания по вида на избирателната система. Искам само да отбележа един според мен съществен факт, който е далеч отвъд технологията на изборния процес. Той беше споменат преди малко и съвсем не се свежда само до това, че избирателите могат да загубят интерес към изборите. Аз мисля, че ако в България продължават нещата по начина, по който вървим в последните десет години, само в течение на следващия парламентарен мандат е твърде възможно да настъпи сериозна политическа криза, която да постави на изпитание целия политически модел, установен в България. И тогава никакви изборни технологии няма да помогнат за неговото укрепване и спасяване. Всъщност опитът да бъдат усъвършенствани само техническите параметри на избирателните системи е един осъзнат или неосъзнат опит нещата да бъдат оставени такива, каквито са в момента. Аз нямам наистина илюзии и съм съгласен с това, което се каза, че една друга избирателна система може да бъде разглеждана само като положителна. Не е въпросът в това, че мажоритарната система ще вкара много по-големи личности от пропорционалната, въпросът е, че тя в някаква степен ще принуди партиите да променят своя вътрешен механизъм за определяне на кандидати и по този начин ще се раздвижат процесите както вътре в партиите, така и в обществото. Като първи резултат една такава промяна може да има и професионално влошаване на парламента, но тя ще има като неизбежен резултат вероятно повишаване на неговата легитимност пред обществото.

Смятам, че преходът към една смесена избирателна система в някаква степен би могла да отговори на по-устойчивите интереси на партиите и на това те да избегнат

някакви много резки сътресения, а също така и да отрази в някаква степен реалните съотношения в обществените предпочитания. Затова не разглеждам само от позицията на това дали тя ще създаде по-добри възможности за излъчване на управление или пък ще отрази точно подадените гласове, а като един от начините, казвам само един от начините, за да може политическата система да преодолее едни много възможни усложнения в резултат на цялостните социално-икономически процеси, които се развиват, впрочем не само в България, но събитията в България са твърде показателни за това нещо.

Вторият въпрос, който искам да поставя, е чисто технологичен. Аз се опасявам от въвеждането на този етап в България на общи листи за гласуване, тъй като дори на предложителите сигурно е известно, че в тези местни избори бяха извършени много повече манипулации при гласуването. Не казвам фалшификации. Защото с една и съща бюлетина гласуваха десетки избиратели. Нали знаете механизма за това нещо? Така че в момента, в който се предлага една обща бюлетина, би трябвало да се предложи нещо като това, което е използвано в Босна и Херцеговина, което да предотврати възможността един и същи човек да предава една и съща бюлетина, тя да се върти постоянно и по този начин да се контролира вотът на избирателите. Предполагам, че не искате да постигнете този ефект с предлаганите общи бюлетини, но се опасявам, че това е вече една установена практика, която масово ще бъде използвана сред определени обществени групи. Има механизми това да бъде извършвано с други, неполитически средства.

Смятам, че тук трябва да се погледне както по-мащабно на въпроса за избирателната система, така и на самата технология. В другите отношения това, което е направено, може да бъде полезно. Съгласен съм, че преобладаващата част от избирателния процес наистина са процедури и правила, но мисля, че тази техническа работа трябва да бъде отделена за една друга дискусия, но за другата дискусия не знам дали тази аудитория може да стигне до някакво решение, тъй като, пак подчертавам, всеки един от нас може да сподели свои виждания, но това е всъщност част от обществената, а не от професионалната дискусия по въпроса.

Благодаря.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря на господин Стоилов.

Професор Спасов има думата.

Проф. БОРИС СПАСОВ: Аз изслушах с много голям интерес експозето на господин Константинов и трябва да призная, че много от това, което той отбеляза и предложи, не само заслужава внимание, но може да бъде прието. Той трябва да бъде поздравен за тези идеи, които разви пред нас. Разбира се, това не означава, че не могат да се поддържат и някои други системи, други разрешения на въпроса.

Така се случи преди десетина години, че аз бях ръководител на работната група, която подготви избирателния закон за избирането на Великото Народно събрание. Нещо повече, тогава аз предложих на съответните отговорни фактори смесената система. Тя беше приета от тях и предложена след това на кръглата маса. Там след

съответните разисквания тази система беше приета. Може би поради обстоятелството, че съм свързан някак си с идеята за смесената избирателна система, и досега продължавам да смятам, че тя разкрива съответни предимства пред други системи, като в едно и също време съчетава положителните елементи на мажоритарната и на пропорционалната система и в същото време съдейства за отстраняването на недостатъците на едната и на другата система.

Това, което по-специално искам да отбележа, е, че избирателната система не трябва да се свързва само с проблема за избирателното законодателство. Несъмнено избирателният закон е сърцевината на избирателната система. Но избирателната система е и още нещо друго и то много друго освен чисто юридическият елемент - има и политически елемент, има и фактически, технологически елемент и в това, което ние наричаме избирателна система. Много важно значение има политическият режим. Има редица чисто психологически фактори и елементи, които се свеждат до съдържанието на избирателната система. Затова когато разсъждаваме сега по този въпрос и когато разсъждаваме и за това как трябва да се развият евентуално бъдещите избори, за да бъдат те наистина демократични и да могат да отразят действителната политическа воля на избирателите, трябва да държим сметка и за тези метаюридически елементи.

Избирателните закони обикновено се създават или се прекрояват в навечерието на изборите. И това е естествено. Тези, които се готвят за избори, имат възможността да подготвят закон, който ще улесни техния успех на изборите, ще се стремят да направят подходящ закон именно в този смисъл. Но те не винаги могат да променят всички останали елементи, които се прибавят към юридическите фактори като част от избирателната система. Тук идва вече ролята на обществеността, идва ролята на официални и неофициални фактори, които могат да въздействат върху съзнанието на гражданите. И аз смятам, че ако действително се стремим, а трябва да се стремим към демократични избори, избори, които да отразят действителната политическа воля на народа, трябва своевременно да подходим така, че да можем да използваме и метаюридическите фактори за правилното решаване на съответните въпроси.

Благодаря.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря.

Господин Валентин Георгиев има думата.

ВАЛЕНТИН ГЕОРГИЕВ, секретар на Централната избирателна комисия: Искам да благодаря на моя колега Михаил Константинов от Централната избирателна комисия за представянето на тази разработка на Българския институт за анализи и проучвания, която е доста сериозна и много интересна, а също и на Центъра за изследване на демокрацията за предоставената възможност да се съберем тук и да дискутираме проблемите на избирателния закон и избирателното право, най-вече за проблемите, които стоят за решаване пред нашата страна.

В разработката, така както господин Константинов я изложи пред нас, намирам по-скоро една твърде амбициозна програма за решаване де леге ференда доста напред във времето. Самият той подчерта, че това, което той представя тук, по-скоро го вижда да бъде решено от едно следващо Народно събрание, Тридесет и деветото, разбира се, ако политиките проявят необходимата политическа воля за подобно кодифициране на различните избирателни закони, съществуващи в момента в страната. Наистина дори и сега това Народно събрание да прояви такава воля, това ще изисква доста време. Абсурдно е да мислим, че в мандата му е възможно то да се справи с такава задача. Доста фундаментални са въпросите за решаване, затова ще помоля Михаил Константинов, ако може, макар че пред нас е споделял своите виждания за решаване на други въпроси, които са в дневния ред на Народното събрание, да изложи своите възгледи и възгледите на Българския институт за анализи и проучвания по три въпроса, които смятам, че ще вълнуват догодина при това важно политическо събитие - изборите в България - българската общественост. Тези въпроси са свързани с това ще бъдат ли изборите честни, справедливи и демократични. Това беше акцентът на неговото изказване. Възползвам се от това, че тук са преброителите и че има представители на доста социологически агенции.

Първият въпрос е какви са вижданията на неговата фондация и проучванията, които са направили те в избирателните системи на Балканите по отношение на преброяването на гласовете? Избор на преброител и въобще проблемите, свързани с нещо, което изключително много нагнетява атмосферата около произвеждането на изборите в страната. При всеки избор Централната избирателна комисия е подложена на огромна атака от страна на различни сдружения и политически сили по отношение на този въпрос, който в крайна сметка се отразява и върху самата атмосфера при произвеждането на изборите.

Вторият въпрос - финансирането на партиите. Просто да сподели до какви заключения са стигнали от Българския институт за анализи и проучвания, доколко той смята, че тази материя трябва да бъде регламентирана в избирателния закон или да бъде регламентирана в един закон за политическите партии?

Третият въпрос също е свързан с честността и демократичността на произвеждането на избори - относно изборната кампания. Практика на страните, наблюдения досега в практиката на произвеждане на избори в България, изводи и препоръки.

С това още веднъж благодаря на Българския институт за анализи и проучвания и на Центъра за изследване на демокрацията.

МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Аз ще се опитам съвсем накратко да обхвана повдигнатите въпроси, включително трите конкретни въпроса, които бяха току-що поставени.

В първите изказвания, които чухме тук, се акцентираше на две взаимно свързани неща: как да заинтересуваме нашата общественост по отношение на цялостния изборен процес и участието в изборите и дали това може да бъде

постигнато чрез някакви мажоритарни елементи в изборите, при които едно от най-важните неща е връзката между избирателя и неговия избраник. Така наречената личност в случая знае защо е избрана, знае от кого е избрана и се чувства лично отговорна пред съответните избиратели.

Тук не се говори за една много интересна система, каквато е немската. При нея идеално са съчетани мажоритарните и пропорционалните елементи. Всъщност системата е чисто пропорционална, въпреки че половината депутати се избират чисто мажоритарно. Това е малко технически въпрос, не искам да се спирам на него. Искам само да изтъкна нещо, което не беше казано, но което ще предизвика много силни възражения при опити за въвеждане на мажоритарен елемент чрез избори в едномандатни райони. Това е географията на избирателните райони, която има фатално значение. Първо, те трябва да бъдат приблизително равни, но не само да бъдат приблизително равни. Вие можете да разделите страната, баницата на 240 малки банички с абсолютно еднакъв брой население навсякъде и то така, че едната партия да вземе повече от гласовете и да изгуби изборите като цяло. Просто да спечели много в своите мандати и да загуби малко в чуждите. При това положение с 60 на сто от гласовете ще вземе нула мандати. Лесно се прави такъв математически модел.

Така че географията на изборните райони става от фатална важност. И тук ще бъдем много атакувани. Нещо повече, ние не можем да убедим опозицията, и не само ние, който и да е на власт в страната и я дели на райони, не може да убеди, че го прави честно и справедливо. Дори в Англия преди всеки избор едно от основните обвинения е защо се районира така страна, а не иначе.

Преминавам към конкретните въпроси, които бяха току-що зададени.

Аз мога да кажа как се преброяваха гласовете там, където съм бил лично. Защото в нашето проучване за съжаление този въпрос не го обхванахме, ние обхванахме други аспекти на законодателството. А това е една технологична процедура, която в много закони, забележете, изобщо не е регулирана. Тя е частично регулирана в нашия закон, като е казано, че ЦИК избира преброителя. Така че тук става въпрос по-скоро за практика, а не толкова за нормативно уреждане на въпроса. По един от най-лошите възможни начини това беше организирано на територията на нашата западна съседка. Това там е просто пример как не трябва да се извършва преброяването - пълна липса на прозрачност, неяснота кой го извършва и т.н., неща, които много ми напомнят за нас преди десет години.

В съседна Албания, която ние считаме за доста изостанала в много отношения, бяха направили една сравнително по-добра формална процедура за преброяването, но пък там имаше други неща - не бяха доволни от преброяването на ниво секция. Там просто се караха какъв да бъде секционният протокол. Оттам нататък бяха съгласни по изработването на нещата.

Между другото, искам да кажа, че в практиката на нашите преброители от 1991 г. насам има един изключително важен елемент - публикуването на бюлетин. В него са резултатите от всички 12 500 секции. Ако някой има съмнение, че в дадена

секция има манипулация, той казва: на тази секция резултатът трябва да е друг и на базата на този друг резултат аз искам друго нещо. А ние в този момент такова нещо не получаваме. Така че една сериозна партия спокойно може да осигури 12 500 свои наблюдатели, да вземе 12 500 извлечения от протокола и да сравни с нашия резултат. И да види дали има някакво съществено действие, което тя счита, че съществено уврежда нейните интереси.

Изборът на преброител, доколкото аз знам за страните, в които имам личен опит, не ставаше с конкурс. Там веднъж избраха своя национален статистически институт, в друг случай пак избраха някакъв институт от Академията на науките. И т.н. Колективите по-скоро се назначават, не се избират. При нас има избор, който се извършва от страна на Централната избирателна комисия, въпреки че тук има обвинение, че този избор е всъщност назначаване. Това е друг въпрос. Според мен, ако се осигури такъв вид прозрачност - публикация на резултатите секция по секция, тези, които са влезли при определяне на резултатите, нямат повод за съмнение, че това са били фактите. Ако това се гарантира по един или друг начин, не е толкова важен самият преброител. При нас един преброител е вършил тази работа, но е имало и други преброители и резултатите са били доста близки. Така че не е въпросът в самия преброител.

Финансирането на партиите очевидно трябва да бъде уредено в Закона за политическите партии. Но има елемент финансиране на изборни кампании. Това е друго. Този именно елемент може да бъде уреден в избирателния кодекс. Защото това е малко по-различно от финансирането между две кампании. Така да се каже, една партия има редовен живот и предизборен период, когато финансирането става по-интензивно и на базата на строги правила. В нашия проектозакон сме предвидили уреждането на този въпрос и главно контрол на това откъде идват парите и за какво се харчат. Това е основното. Тук очевидно трябва да вземем опита от западните страни, само че и там нещата не са идеални - в Америка имаше скандали наскоро за това, че китайците финансирани Клинтън; да не говорим за скандала с Кол в Германия. Така че виждате, че винаги ще има и поле за обвинение, и даже ще има нарушения. Въпросът е те да бъдат по-малко.

Основните обвинения към изборните кампании на Балканите, включително в Гърция и Турция, бяха за неравнопоставен достъп на играчите в изборната игра до националните медии. Това е основно възражение. Доскоро у нас имаше парадокс: 40 партии се заявяват за участие, как да ги пуснем равноправни, като е ясно, че едната са файтон хора? В този смисъл с новата регулация, допуснем до изборите 5 или 6 участника, за които са събрани тези 10 хил. подписа, ами аз на тях наистина ще им дам равнопоставен достъп. И в този проектозакон това се казва: тези, които са допуснати до изборите, получават абсолютно еднакъв достъп. Но едно е да дадете някакъв достъп на пет партии, друго е на 50 или на 100. И аз мисля, че и последните обвинения в неравнопоставеност ще отпаднат, спомнете си какво беше в 1997 г. Ние трябваше да пуснем Евролевицата на базата на социологически проучвания - че имала 5% подкрепа. И международните организации ни направиха на мат и маскара.

РЕПЛИКИ: И основателно!

МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Съвсем основателно. Какви са тези 5% на базата на социологически проучвания? Вие знаете, че те могат и да са 3, там грешките са от 2 до 3%. Това беше основното възражение - защо пускате тези, а не онези. А сега вече с едни ясни правила за това кои са изборните играчи, на всички ще дадем еднакво време.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря.

Преди да преминем към следващата точка исках да поставя на вашето внимание един въпрос, който можем да дискутираме във втората част и с оглед на бъдещото му решаване има доста голямо значение за провеждането на свободни избори и за гарантиране на достоверността на вота. Става дума за възможностите за електронно гласуване. Вероятно мнозина се вълнуват от тази тема, колкото и далечна да изглежда тя за България. Но развитието на новите технологии не оставя много място за дълго размишление по тези въпроси. Електронните средства навлизат във всички сфери.

Ние се постарахме да направим едно съвсем кратко проучване на тези възможности. Предлагам в рамките на 2-3 минути нашият сътрудник Димитър Марков да ни въведе в тази тема, а ако има въпроси и мнения по този въпрос, да ги оставим за втората част.

ДИМИТЪР МАРКОВ: Уважаеми дами и господа, ще ви запозная накратко с едно генерално проучване за възможностите за гласуване по електронен път.

На първо място, искам да кажа, че не става дума само за гласуване по Интернет, което, докато не бъдат въведени съответните механизми за сигурност, е далеч във времето, поне за България. Става дума за използването на различна електроника и компютри в самия процес на гласуването. Изследването беше направено главно на опита на Съединените щати, където лично мен ме учуди изключително високият процент на използване на електронни средства. Само за сравнение ще ви кажа, че през 1996 г. на президентските избори в САЩ под 2% от гласоподавателите са гласували традиционно с хартиените бюлетини в плик и в урна, а над 50% от регистрираните гласоподаватели са използвали различни технически средства. И именно с най-използваните от тях ще ви запозная съвсем накратко, а след това ще ви представя и вижданията за плюсовете и минусите така, както ги виждат хората в държавите, в които те се използват.

Най-рано е въведено гласуването чрез така наречените перфокарти. Всички знаете какво представляват перфокартите. Всъщност перфокартата замества традиционната бюлетина - вместо да се избират бюлетини от един голям брой такива се взема една бюлетина, на която са написани отделните кандидати или отделните партии. Оставено е едно празно поле, където със съответното средство гласоподавателят просто перфорира бюлетината. Оттук нататък бюлетината може директно да бъде поставена в съответната машина, а може да се използва и традиционният начин на слагането в плик и в урна. Тук са познати два вида в зависимост от това колко информация може да бъде отпечатана на самата перфокарта. В единия случай на перфокартата са оставени само местата за

перфориране със съответна номерация и в отделна брошура в тъмната стаичка са посочени кандидатите и съответно по преценка на компетентните органи и информация за това, което те смятат, че е необходимо на избирателя.

По-късно се появява гласуването чрез маркиране. Най-лесно това може да бъде обяснено чрез системата, която е въведена при игрите на Българския спортен тотализатор. Става въпрос отново за една хартиена бюлетина с кандидатите, с празни полета, където обаче не се използва перфориране, а с химикалка се задрасква съответното квадратче. След това компютърно се сканират бюлетините и се изреждат изборните резултати. Най-модерният метод, който е използван в Съединените щати и на последните избори и който все още не е достатъчно разпространен, е гласуването чрез така наречената директно записваща електроника. Тук вече хартиената бюлетина е изцяло извадена от употреба, гласува се чрез компютърни терминали - било чрез един активен дисплей на компютъра, било чрез клавиатура избирателят упражнява своето право на глас и автоматично компютърът регистрира този вот. При този вид гласуване е бил поставен въпросът как избирателят да бъде сигурен какъв избор е направил. Когато перфорирате една карта или отбелязвате с химикал, сам виждате как всъщност гласувате. Докато въвеждането на информация чрез клавиатурата в един компютър е много по-неясно какво всъщност вие сте въвели и като средство за гаранция се използва разпечатката веднага след гласуването за начина, по който съответният гласоподавател е гласувал. Това са най-често срещаните варианти, като плюсовете са, на първо място, бързината на процеса, най-вече обработването на резултатите. Освен това според някои наблюдатели този метод на гласуване е сравнително по-евтин, особено след като веднъж тази система бъде въведена. Поддържането на една такава система е много по-евтина, отколкото отпечатването на бюлетини за всеки следващи избори.

Основните минуси, които се сочат, са, на първо място, усложняването на контрола върху използването на тези системи, тъй като се изисква специализирана компетентност на хората, които ще гледат работата на компютрите и на машините. Така че този широко достъпен контрол се затруднява, докато гласуването чрез перфокарти или бюлетини винаги може да се провери, ако възникне съмнение за грешка.

Много спорен е въпросът с използването на компютърните терминали, тъй като там единственият начин за регистриране на гласовете е чрез съответния софтуер и никакви хартиени носители след това не могат да бъдат отчитани, преброявани и т.н.

Това е в общи линии използването на тези системи в други държави и евентуалното им бъдещо все по-широко навлизане, тъй като компютърните технологии постепенно изместват работата на ръка и това със сигурност ще се случи и в избирателния процес.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря.

Предлагам да преминем по-нататък. За голямо наше съжаление господин Димитър Абаджиев не успя да дойде. Щеше да бъде интересно да чуем планираните

промени в изборителния закон, макар че бихме могли да дискутираме и по тях, тъй като те са вече широко оповестени в пресата.

Предлагам сега да изслушаме изказването на госпожа Лена Джелепова - председател на Централната изборителна комисия, относно проблемите, които среща комисията в приложението на изборното законодателство и във връзка с дискутираната тема.

ЛЕНА ДЖЕЛЕПОВА: Колеги, аз все пак искам да се приземим в нашия живот и в нашата действителност. Предстоят избори 2001, два вида, но да се съсредоточим върху Закона за избиране на народни представители.

Във връзка с изложението на господин Михаил Константинов искам да кажа две неща. Първо, всички норми, които уреждат правния изборен процес, не са технологични и не са технически. Това са програмни процедурни норми, които имат еднаква сила и тежест, каквато имат нормите на материалното право. Така че всичко, което имаме предвид, когато говорим за избори, трябва да бъде насочено към това да се осигури наистина вотът на българския изборител. Честни, свободни - аз лично за определението честни избори имам свое мнение - но всичко да бъде насочено към възможността на българския изборител да даде своя глас така, както счита, че трябва да го даде. А на всички други органи, които участват активно в изборния процес, да осигури правилното отчитане на тези гласове и обявяването на изборния резултат.

Това, което беше казано за електронното гласуване и за някои неща в бъдещия изборителен кодекс, са неща, които са в едно, струва ми се, малко по-далечно бъдеще. Това, което сега трябва да се направи според мен, което пречатстваше изборния процес по време на парламентарните избори, се състои в следното.

Най-напред това, което затрудняваше и ще затрудни още повече изборите в 2001 г., е въпросът със съставянето на изборителните списъци. Наличието на няколко закона, които уреждат въпроса с адресни регистрации, адреси, води и ще води до това да се, първо, уеднакви терминологията в тези закони. Вие знаете, че в различните закони се употребява "адресна регистрация", "постоянен адрес", "настоящ адрес", "жителство", "временно жителство".

Колкото до ЗИНПОСК, мисля, че първото, което трябва да се направи по този закон, е да се изчистят и да се приведат понятията в закона в съответствие с действащото законодателство. Пак повтарям връзката с адресните регистрации и с адресите, а оттам и съставянето на изборителните списъци. Там има временни управи, областни управи, няма общински администрации, няма кметове и т.н. Всичко това трябва да се приведе в съответствие с правото, което урежда тези въпроси.

Тъй като най-големият проблем при събирането на подписките за независимите кандидати е да не се преписват имената на изборителите от изборителните списъци, мисля, че би могло обявяването на изборителните списъци да бъде без единните граждански номера. Това ще даде възможност за по-добро прецизиране на

списъците, които се правят в подкрепа на един или друг кандидат. Разбира се, в този закон трябва да се запише, както е в Закона за местните избори, че това ще бъдат централно отпечатвани списъци.

Изрично трябва да се уреди въпросът с дописването в списъците на избиратели в изборния ден. Знаете, че всички грешки - да ги наречем грешки, защото досега проверката, която струва доста пари на държавата за двойно гласувалите почти нищо не е показала - говоря вече за този изящен текст в закона, че се дава на правораздавателните органи, което не е така и не може да бъде така употребено, така че това трябва да се промени в закона. Има хора, които са вписани в основния избирателен списък, но в секционната комисия не ги намират в момента и ги дописват. Това дописване води до двойното гласуване. Списъците ще представляват проблем при бъдещите избори. Струва ми се, че всичко това трябва да бъде направено, защото поне тези избори не са дошли неочаквано. Затова обществото ни, органите, които се занимават с това, трябва да са подготвени.

Другият проблем, който според мен трябва да бъде решен, това е въпросът с назначаването на избирателните комисии. Колегите от комисията знаят, че при всички избори от 1991 г. насам по състава на районните, съответно общински избирателни и секционните комисии има най-много затруднения. Това са най-големите спорове, които е имало, това е водило до затруднения, това е блокиране понякога и работата на самата Централна избирателна комисия. Още повече, че този текст в закона, който урежда регистрацията на партиите и коалициите, приключва след като са назначени секционните избирателни комисии. Въпросът за срока за назначаване на комисии трябва да намери разрешение в бъдещата промяна на избирателния закон, защото това, че ние пишем в решението, че комисии трябва да се съобразяват, пък квотното представителство не създава възможност за по-голяма квота на една политическа сила, е едно добро пожелание в нашето решение, защото ние искаме да се избегне това, но на практика това не може да стане. Никой не може да знае преди да са приключили регистрациите какви коалиции ще има. Ние всички сме наясно, че когато се коалират партиите за участие в изборите, изведнъж в някоя комисия квотното представителство не се получава. И тогава започват безкрайните спорове за това отново ли да преглеждаме примерно районната избирателна комисия или да даваме указание за назначаването на секционните комисии. Кой има нужда от това вече назначени хора в комисии да бъдат изваждани? Това е необходимо единствено, за да се създава напрежение, за нищо друго.

Аз искам да припомня 1991 г. Тогава законът беше почти кодифициран, защото беше ЗИНПОСК без изваждане на текстовете за местните избори. Всъщност нямаше го само Законът за избор на президент и вицепрезидент. В този закон всички избирателни комисии - районните и всички общински - ние ги назначихме за ден и половина. Нямаше нито едно обжалване, нито едно възражение. Защо? Защото тогава имаше временни управи, които постигаха съгласие като представители на различните партии, които са участвали в съответните общини или области, и те правеха предложения. Нямаше никакви проблеми. Проблемите възникнаха, когато се започна назначаването вече по този начин - кметът събира политическите сили, зависи той от коя политическа сила е, едните не са поканени не

знам по какви си причини, третият не е искал да дойде, четвъртият не дошъл, не се правят протоколи за предложенията. И знаете това правило, което се шири в нашия живот, че всъщност комисиите едва ли не определят изборния резултат. А те просто всички - и Централната избирателна комисия, която обявява резултата, и общинските комисии сумират числата, които са получени при избора. Те не определят изборния резултат. Затова и всички обжалвания, които имаме за изборните резултати пред окръжните съдилища и ВАС, са свързани с посочени нарушения от страна на секционните комисии и от зле направените избирателни списъци.

Във връзка с комисиите, които работят, трябва да се уреди по-прецизно въпросът с отпуските на членовете на всички комисии, с осигуряването на тези хора, възнагражденията им, командировките. Тези неща трябва да намерят по-добро решение. Ако ви покажа решенията на Централната избирателна комисия само за 1997 г., те са главно кой има право да гласува, кога гласува с моряшки паспорт, къде гласуват войниците, къде гласуват срочнослужещите. За гласуванията в чужбина имаме поне 5-6 решения извън Методическите указания, които, както знаете, се стараем да направим още преди началото на изборния процес.

Струва ми се, че в правомощията на Централната избирателна комисия трябва да се сложи един текст, защото в закона не е записано кой възлага и как се възлага преброяването на бюлетините. Следователно тук, както и господин Георгиев каза, трябва да се реши въпросът с това кой ще възлага и на кого може да възлага. Трябва да се прецени и Законът за обществените поръчки, макар че ние в Централната избирателна комисия считаме, че това просто не е възможно да бъде в този закон, тук има други срокове. Представете си отказа и изведнъж ни кажат пет дни преди избора, че няма кой да преброи гласовете! Представяте си какъв ефект би имало това за цялата ни платформа, че произвеждаме честни, свободни, с таен вот гласувания и т.н. Така че струва ми се, че това трябва да се изясни. Моето лично мнение е, че това не може да стане по Закона за обществените поръчки.

При регистрациите на партиите и коалициите, ако се приеме това, което се предлага в изборния кодекс, да има подписка, която поддържа партията, която не е представена сега в парламента, трябва да се предвиди кой ще проверява тези подписки и какъв период ще бъде това. Защото една Централна избирателна комисия по закона се назначава най-късно 50 дни преди изборния ден. Дори възлагането на орган, който ще брой, също има технологично време, което е необходимо, за да стане това. А да не говорим кой би проверявал една подписка. Освен това според мен изрично трябва да се впише проверката на подписките на независимите кандидати. Защото дори и това, което се говореше преди малко да не стане, то и в сега действащия закон е предвидена процедура за издигане на независими кандидати чрез инициативни комитети. Трябва да се каже кой проверява, в какъв срок проверява, какви данни още трябва да се впишат. Например в сегашния текст има точния адрес. Преди това имаме постоянен, настоящ адрес, а в този текст е пък точният адрес. Кой е точният адрес? Стига се до това да се говори, че Централната избирателна комисия дописва, грубо казано, закона, с което аз не съм съгласна, защото това не е дописка, за да я дописва някой. Това е закон и той трябва да бъде приложен, просто няма друг начин.

В закона за достъп до досиетата е предвидено и за народните представители. Следователно трябва да се впише такъв текст тук и да се уреди начинът на проверката по този въпрос.

И това, което създаваше най-много проблеми по време на изборите, това е предизборната кампания. И това е съвсем естествено. Това е времето, в което партиите, коалициите, кандидатите изявяват своите програми, показват се. Е, някъде е като шоу, ако се създадат механизми за участие на малко партии, ще се лишим от този шоуелемент по време на изборите. Но така или иначе, предизборната кампания с всичките ѝ проблеми, включва и медиите. Трябва да се прецени сега, защото знаете, че законът за медиите препраща към избирателните закони, тази уредба, която е сега. Тя е толкова недостатъчна, че освен да създава проблеми, друго не може да направи. И затова този въпрос трябва да се разработи, да се пренапише в закона.

Освен това лесно беше при наличието на държавни медии. Сега вече освен пресата, за нея да не говорим, говорим за електронните медии. Каквато и да е политическата воля на законодателния орган, този въпрос трябва да се напише. И не, както беше споменато преди малко, на базата на социологически изследвания да се допускат в група А, с жребий и т.н. Помните, че създадохме цяла система от това, но и ние нямаше какво друго да направим. Да не говорим за допускане за една секунда. Това, което бяхме направили, не беше най-сполучливото, но не знам дали бихме могли да го направим по-добре.

Гласуването. Ако останат цветните бюлетини, въпросът с плика остава и то не какъв да е, а непременно непрозрачен. Тук трябва да се преценява ще има ли запазен цвят. В ЗИНПОСК беше цветът от Великото Народно събрание. В това изменение би трябвало да се каже, ако се запазват цветовете, кой цвят ще бъде. Не искам да ви припомням регистрацията на партиите и коалициите. Мисля, че вие, които извършвахте регистрацията, защото аз не излизах навън, ще се съгласите, че ако нещо беше грозно за нашата действителност, не бяха толкова цветните бюлетини, колкото начинът за регистрация и за вземане на съответните цветовете. Да не говорим за игрите, за всички неща, на които сме свидетели.

Отбелязването на гласуването. Толкова много вече се говори на тази тема, че наистина трябва да се реши дали да остане този текст в закона. Но ако сега се приема изменение на закона, мисля, че никой не е в състояние да каже кога ще приключи издаването на личните карти. Ако се приеме промяната, която да включва точно докога ще се издават, тогава ще бъде по-ясно дали трябва да се прави някаква промяна и дали при това положение въобще в зелените паспорти да се вписва гласуването. Знаем, че това е най-добрият начин да се атакуват изборни резултати, защото всяка партия и всяка коалиция, която участва в изборите, естествено е да търси начин да атакува изборния резултат. И то заради грешки в избирателни списъци, отбелязвания, за това кой може да доведе гражданинът до избирателната секция. Помните, че най-много възражения, най-много неприятности създаваше по време на местните избори текстът, който при другите избори не създаваше толкова проблеми - това е текстът за начина на гласуване на хората с физически недостатъци. Какво ли нямаше покрай това! И медицински бележки

искаха за слепи хора... Остана да се иска само свидетелството за образование, за да се признае дали даден човек е грамотен или е неграмотен.

Отново стигаме до извода, дами и господа, че трябва да се направи всичко възможно, за да бъде улеснен гражданинът да даде гласа си, а не да се създават пречки за това той да сбърка или съответно да има нарушение. И тогава няма член на комисията да застава до гласувания, няма да има нарушения от този вид.

По много от текстовете има какво да се предлага и струва ми се, че това е въпрос, по който хората, които ще правят проектите, могат да поискат мнение по един подготвен проект от Централната изборителна комисия. Централната изборителна комисия би могла да разгледа тези проекти и да каже мнението си с оглед на практиката досега. А не на нещо друго.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря на госпожа Джелепова за представената гледна точка за наложителните промени в изборното законодателство с оглед на опита на Централната изборителна комисия.

Предлагам ви да направим кратка дискусия.

КАЛИН МАНОЛОВ, радио "Свободна Европа": Аз не съм специалист по правене на избори, не съм и законодател, затова ще се опитам да говоря от гледна точка на изборител. Изборителят трябва не само да бъде улеснен да гласува, както каза госпожа Джелепова, но трябва да бъде и мотивиран. Тоест изборите трябва да бъдат не само честни, но трябва да има и какво да се избира. Ако се хвана за част от думите на господин Янаки Стоилов, бих оспорил това, че той изтласква във времето напред кризата на политическия модел. Според мен тя е факт в България. И едно от доказателствата за този факт е мисленето за промяна на изборителната система, тъй като обикновено кризата на модела се приема като част от този проблем - как се е избрала тази политическа класа и в какви институции е. В този смисъл аз не мисля, че доц. Константинов и хората, които са правили проект за изборителен кодекс, трябва да се съобразяват със статуквото и с това доколко са готови законодателите за промени. Промените, които се предлагат, би трябвало да се съобразяват по-скоро с интереса на хората и възможностите наистина за една усъвършенствана система, а не с това кое е възможно да се приеме и кое не.

Във връзка с това аз подкрепям идеите на господин Константинов и мисля, че те много лесно и бързо биха могли да бъдат приети, както и част от другите идеи, които бяха изказани, в един комплекс. Например да няма гласуване с цветни бюлетини още на този избор заради всички проблеми, които госпожа Джелепова казва. Освен това довода за ниска грамотност на 8% от изборителите е обиден за онези 92%, които пък са грамотни. Всяка партия би могла да научи своите симпатизанти и изборители поне как да гласуват. Това ще спести и средства, ще предотврати и всички циркове, които сме виждали и ще продължаваме да виждаме със сигурност при запазването на цветните бюлетини.

Във връзка с това може би е хубаво още от тези избори да се настоява за недописване на протоколите. Изобщо недописване на протоколите, тъй като всички съзнават и отчитат, че там наистина са най-големите фалшификации.

Също така може да се предложи още на тези избори да не се гласува за парламент в чужбина. Всички доводи за твърде големите средства, които се изразходват, за да се получат 20 хил. гласа, мисля, че не се оправдават. Още повече, че те не променят изборния резултат. В този контекст бих ви предложил една наистина революционна идея: много от хората, които не отиват да гласуват или декларират, че няма да отидат да гласуват, го правят, защото не желаят да избират никого от досегашните участници в българския политически живот - и като личности, и като партии. Възможно ли е да се даде възможност да се декларира неизбора на всички тези хора. В смисъла, една бюлетина, която да не се брой за недействителна, а нейната символика да означава “аз не избират никого от тези”. Мислите ли, че това ще мотивира много хора, които декларират, че няма да гласуват, да отидат да гласуват? Наистина сега имаш право да задраскваш, но това, че ти задраскваш някого, не значи, че игнорираш цялата политическа сила, ти всъщност гласуваш за нея.

МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Има го в Руската федерация. Там се гласува с цялостна, интегрална бюлетина и една от графите е “не гласувам за никого”.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря.

Други желаещи да вземат думата преди паузата?

АСЕН НИКОЛОВ, БЗНС “Народен съюз”: Най-напред искам да направя уговорката, че няма да говоря от името на политическата организация, на която съм член, а от свое име. Ще изразя мои становища.

Безспорно, макар че има вече почти политически консенсус по въпроса да се запази пропорционалната система, доколкото знам, изключение прави БСП и ВМРО, но този въпрос ще се дискутира поне сред обществеността, ако не сред политическите дейци.

Това, което ми прави впечатление, е, че този въпрос се дискутира някак си твърде повърхностно. Безспорно и едната, и другата система има своите качества и своите недостатъци. Обществото само ще спечели, ако тези качества и недостатъци се анализират всестранно. Те обаче не се анализират всестранно, всеки взема такъв аргумент, който му отърва. Примерно, казва се: при мажоритарната система малките партии ще загинат. Като се има предвид не въобще мажоритарната система, а англо-санксонската мажоритарна система, която е на един тур. Така че, аз бих пожелал тази дискусия да продължи, но да продължи сериозно и задълбочено, а не да се вземат частични аргументи и да се обобщават като нещо, отнасящо се за цялата система.

Вторият въпрос, на който бих желал да се спра, госпожа Джелепова също го засегна, е въпросът за раздробеността на изборното законодателство. Това е един

голям недостатък на цялата законодателна дейност у нас след 10 ноември, а в немалка степен и на цялостната законодателна дейност в света. Ако XIX век беше векът на кодификациите - тогава се създаде френският граждански кодекс, италианският граждански кодекс, германският граждански кодекс, търговски кодекс и т.н., XX век като че ли отново тръгна по пътя на раздробяването на законодателството. А у нас то страшно много се засили. Но това законодателство на парче е страшно вредно. От една страна, хората много трудно се ориентират в него, даже специалистите юристи, да не говорим за обикновения човек, от втора страна - получава се противоречие на текстове, които уреждат принципно еднакви въпроси, и от трета страна - губи се перспективата и се решават въпросите за днешния ден, без да се има предвид, че освен днешния ден има и утрешен ден.

И последният въпрос, на който искам да се спра, е за технологията, която ще се избере при правене на новия изборителен кодекс или общ изборителен закон. Тази дискусия е много полезна, обаче какъв ще бъде ефектът от нея? Дали политиките въобще ще разберат за какво сме говорили? А ако разберат, дали ще го вземат предвид? За мен едно прецизно изборно законодателство не може да се направи без директното и активно участие на Централната изборителна комисия. Защото това са хората, които толкова години са се сблъскали с проблемите и виждат къде какво куца. Ако народните представители се съберат в правната комисия и започнат да правят закон, а не викат специалисти от ЦИК, аз мога да ви гарантирам, че след една или две години ние отново ще се съберем да говорим и да посочваме какви са недостатъците на изборното законодателство.

Затова аз бих препоръчал проектът на общия изборителен закон да бъде подготвен от специалисти и после политиките да си казват думата, а не обратното.

Благодаря за вниманието.

ПРЕДС. МАРИЯ ЙОРДАНОВА: Благодаря за изказаните мнения.

Предлагам да направим почивка до 11,30 ч.

(СЛЕД ПОЧИВКАТА.)

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Дами и господа, позволете ми да открия втората част от нашия семинар. Както знаете от програмата, тази част е посветена на общата дискусия. Аз смятам, че можем да обсъждаме както темите, които бяха засегнати в една или друга степен, така и свършено нови въпроси. Ако някой от въпросите са насочени към мен, аз ще се опитам да отговоря. Всеки може да пита всеки за нещо да си каже мнението. Така че, ще ви благодаря за едно активно участие, от което се надявам, че всички ще имаме полза.

Да смятаме, че дискусията е стартирала.

Има думата господин Байчо Панев.

БАЙЧО ПАНЕВ, член на Централната изборителна комисија: Уважаеми дами и господа! Искам да се присъединя към всички положителни оценки за този семинар и да благодаря на организаторите, да благодаря и за съдържателните изложения на господин Михаил Константинов и госпожа Лена Джелепова.

И аз участвам вече в четири централни изборителни комисији за произвеждане на местни и парламентарни избори, бях и председател на Комисијата за президентските избори в 1996 г. Бих искал съвсем откровенo да споделя впечатленията си относно подхода на политическите сили към изборителния процес.

Не само аз, във всички страни в света, но и голяма част от българските политици гледат на изборите преди всичко като на технология за завоюване на властта или за нейното задържане. На заден план остава основното предназначение на изборите - чрез тях да се осъществява върховенството на народната воля в условията на представителната демокрация.

Съгласно чл. 1, ал. 3 от Конституцията на Република България никоя част от народа, политическа партия, организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет. Не искам да цитирам чл. 11 - за политическия плурализъм, за това, че чл. 4, ал. 2 от Конституцията издига като основна ценност свободното развитие на човека и гражданското общество.

От тази гледна точка на възможно най-пълното отразяване волята на изборителите на народа като суверен, ще направя няколко кратки бележки във връзка с усъвършенстване на правната уредба на изборителния процес.

Първо, по принцип и аз съм за пропорционалната изборителна система. Тя укрепва политическия плурализъм, дава възможност за участие във властта и на по-малки партии и коалиции, особено при сумирането на получените гласове в национален мащаб. Така вотът на всеки гражданин, а не само на гласувалите за 2-3 листи придобива реална стойност. Няма такава загуба на гласове, както при мажоритарните избори, а загубата на гласове може да изолира стотици хиляди граждани от участие във формирането на властовите структури.

Пропорционалната система има, разбира се, и своите недостатъци, но съществуват начини за намаляване на влиянието им и част от тези начини бяха посочени от докладчиците и изказалите се колеги: внимателният подбор на кандидатите, спазването на демократични процедури за тяхното издигане, подреждането на листите. Това са гаранции за избиране на знаещи, можещи и с авторитет личности. Едно малко допълнение, което би усложнило преброяването на гласовете, но например като последна бариера пред присъствието в кандидатските листи на мижитурки и корумпирани хора може да се даде право на изборителите да зачертават имената на такива хора от списъка на кандидатите.

По въпроса за процентната бариера. Едва ли някой би оспорвал необходимостта от работещ и силен парламент. Наличието на над 200 политически формации в

България е парадокс, за това се говори. Неефективно би било при нашите условия и присъствието на повече от 6 до 8 парламентарни групи. Не по-малко вредно се оказва обаче участието на две основни, при това остро конфронтирани коалиции, с непредсказуем баланс от трета или четвърта политическа сила. Сега действащият праг от 4% е приемлив разбира се, но намаляването му поне до 2-3 на сто би допринесло в законодателния процес да се включи по-широк кръг депутати от различни политически сили, а чрез тях и избирателите, които поддържат по-малки, но все пак с влияние в обществото партии и коалиции. Предварителното събиране на подписите, за което се говори тук, в подкрепа на участието на една или друга партия също би допринесло за отпадането на лъжепартии, без каквато и да е обществена подкрепа.

За вида на избирателната бюлетина. Вече имах възможност да изтъкна в пресата предимството на бялата бюлетина. Изцяло поддържам казаното от Михаил Константинов в тази насока. Тя преодолява фалша и поляризиращата обществото сила на цветовата символика, осигурява равнопоставеност между участниците в изборната надпревара, призовава към толерантност, уважение към опонента, приканва към размисъл върху съдържанието на листата, а не към едва ли не първосигнални реакции спрямо цвета на бюлетината. Да не говорим за кавгите и за злоупотребите, за които говори госпожа Желепова, при тези надпреварвания при даването на цветове и т.н.

По-скромни бюджетни разходи и по-малко време с оглед на краткия срок след регистрация на кандидатите са необходими за отпечатването на белите бюлетини, отколкото на цветните и тези с цветни ивици. Не са нужни и пликкове за запазване тайната на вота, щом тайната бюлетина може да се прегъне с отпечатаната страна навътре. Поставянето на определен номер върху бюлетините на всяка отделна партия или коалиция ще улесни при гласуването и малограмотните хора.

Усъвършенстването на предизборната кампания го виждам в няколко насоки на правната уредба: по-голяма справедливост при нейното финансиране, не искам да повтарям казаното вече в този смисъл; осигурено участие за всички състезаващи се листи; минимизиране влиянието на лостовите на властта; ограничаване на субсидиите за отделни партии и коалиции и независими кандидати от страна на фирми и икономически групировки; безотказно привличане към отговорност на нарушителите; широка гласност относно нарушенията и авторите им, а също за тяхното отстраняване и за приложените санкции - това да се огласява.

Предизборната кампания трябва да бъде предоставена преди всичко на политическите сили и независимите кандидати. Неуместни ще бъдат обаче опитите да се ограничи възможността за изразяване на становища от страна на граждански сдружения, научни и творчески съюзи, синдикални организации, отделни граждани. Това не е нарушение на Закона за политическите партии. Съгласно чл. 41 от Конституцията всеки има право не само да търси и получава, но и да разпространява информация, стига да не засяга доброто име на другите граждани, националната сигурност, обществения ред, народното здраве и морал.

В специфичните български условия от особена важност е изпълнителната власт да не вмесва в предизборната кампания, а само да осигурява нейното спокойно и закономерно протичане. Грозно впечатление правят колоните от правителствени мерцедеси и беembeта, обикалящи с агитационна цел страната, внушенията и други форми на натиск от областни управители и кметове върху електората и върху изборителните комисии в някои случаи. Свободният вот на всеки изборител предполага също изолиране на икономическите групировки о кампанията и във възможната степен от целия изборен процес.

За изборителния апарат. С оглед особеностите на българското общество се предпочита той да е обществен орган, независим от администрацията, която е длъжна да му съдейства организационно и чрез финансиране на изборите. Централната изборителна комисия, районната изборителна комисия и секционните изборителни комисии се назначават след консултации с политическите сили на съответното ниво. Шареният им състав осигурява взаимен контрол и е солидна гаранция срещу злоупотреби. Предложенията за постоянен избор на администрация с квоти от държавните институции означават по същество стъпка към едноцветен състав на изборителните комисии. Например квотата на Народното събрание за членове на ЦИК ще бъде на практика избрана от мнозинството, а не от целия състав на парламента. До голяма степен това се отнася и за президентската квота. Да не говорим, че някои, за радост извън тази зала, предлагат и квота на Министерския съвет.

Съвсем уместни са препоръките за кодифициране на изборното законодателство, които се съдържат и в доклада на Михаил Константинов, и в изказването на господин Николов, и в други изказвания. Но твърде късно е да се пристъпва към такава отговорна и трудоемка правотворческа дейност няколко месеца преди изборите за Народно събрание. Това трябва да стане приоритетна задача на новоизбрания парламент, която да се осъществи без прибързване и с творчество. Сега действащата нормативна уредба все пак показва своите положителни страни, а преодоляването на недостатъците не е свързано с големи трудности.

Благодаря за вниманието.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: И аз благодаря на господин Панев.

Господин Обретенов, заповядайте.

ПЕТЪР ОБРЕТЕНОВ, Централна изборителна комисия: Уважаеми дами и господа! Ще се постарая да бъда съвсем кратък и да направя само няколко ремарки.

Първо, моите благодарности към доц. Михаил Константинов за сравнителния анализ на изборителните системи на нашите съседни балкански страни. Този анализ ще ни даде някои сериозни идеи. Но за мен изводът е, че преди всичко ние трябва да се основаваме на нашия опит и на традициите, които имаме в България. Трудно се вземат примери от други страни и трудно се присаждат тези примери на наша почва.

Вторият въпрос, на който искам да се спра, е свързан с темата на доклада, който трябваше да изнесе депутатът Димитър Абаджиев - предстоящи промени в изборителните закони. Аз очаквах с голям интерес това встъпление или анализ. За съжаление по обективни причини това не стана. Но то според мен е най-важният въпрос, който предстои да бъде разгледан не само тук, а и в обществото. Защо? От пресата и това, което се носи в общественото пространство, разбирам, че между политическите партии основният проблем се свежда почти само до процента на изборителната бариера. А това не е единственият и най-важният проблем.

На първо място, изборителният закон се нуждае от сериозен основен ремонт. Цели глави от този изборителен закон са неприложими в днешната обстановка. Ще спомена само глава седма - "Предизборна кампания". В никакъв случай ние не трябва да проведем предстоящите избори при нормите на глава седма, особено позоваването на решението на Великото Народно събрание. Обстановката е съвсем друга, електронните медии вече са от съвсем друг характер, има частни електронни медии, няколко телевизии. Всичко това налага нова регламентация. Да не говорим за това, че начинът на регистриране на партиите беше почти скандален. Всичко това трябва да се промени.

Въпросът, който тревожи общественото мнение в страната, е от малко по-друго естество и надхвърля чисто правната страна. Този въпрос е свързан с авторитета на самото Народно събрание, с авторитета на институциите, формирани от него. Вие чухте първоначалното изказване на Мирослава Янова, а това е мнение и на всички социологически агенции. Авторитетът на Народното събрание спада и моето лично мнение е, че има една криза на легитимността на властта не във формален, а в житейски смисъл. Не става въпрос за легитимността на сегашното управление и на сегашната управляваща партия, а на създадените институции. Необходимо е да се въведе друг принцип, по-силен мажоритарен елемент.

Въпросът за предимствата на едната или на другата система е дискуссионен и аз смятам да не го дискутираме тук. Нито една система - нито мажоритарната, нито пропорционалната, имат абсолютни предимства и абсолютни недостатъци. На всяко предимство на едната отговаря недостатък, който се проявява в даден исторически момент. Но, това, което е от значение, е действително да се даде по-голям примес на личностното начало в изборите и да се отстрани господството на партийните централи при определяне на кандидатите, за което проф. Беламезов в своето известно конституционно право говори, че това е една от най-големите злини на демокрацията. Защото това нарастващо число на негласувалите просто е един симптом, който трябва да бъде взет предвид от политиците. И аз съжалявам, че тук няма повече представители на различни политически партии. Това е много знаменателен симптом. Спадането на авторитета на Народното събрание е резултат и на тази изборителна система.

Лично аз имам една идея за изборителен закон, която не е механично съчетание на пропорционалната и мажоритарна изборителна система, както беше в Закона за избор на Велико Народно събрание. Идеята в Закона за избор на Велико Народно събрание беше: всеки имаше право на два гласа - един мажоритарен в изборителния район и друг - за пропорционалната листа. Тук идеята е точно обратната - всяка

политическа сила, с изключение на независимите кандидати, има право да представи по двама кандидати в мажоритарни изборителни райони. Първият може да се класира евентуално по мажоритарен избор, останалите не класирани се класират по пропорционална листа в зависимост не от подреждането на кандидатите, а от собствените си резултати.

Предполагам, че това, което ние вършим тук, ще бъде полезно както за нас, така и за обществото. Благодаря.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Аз благодаря на господин Обретенов.

Сега ще чуем представителя на едно от двете сдружения, които по закон имат правото и задължението да излъчат наблюдатели на изборния процес, това е Гражданска инициатива за свободни и демократични избори.

ИЛИЯ БОЖИНОВ, секретар на ГИСДИ: Аз смятам, че е много добра идеята, че се събираме да обсъждаме закона много преди да се появи на политическата сцена. Защото обикновено практиката е законът да се внесе в Народното събрание и чак тогава да започнем да разсъждаваме добър ли е, лош ли е.

Становището на нашето сдружение е, че действително е хубаво да има един изборителен закон, така че всички избори в България да се подчиняват на една единна система. Защото сега, тъй като по различно време са правени различни закони, както каза и госпожа Джелепова, има много голяма смесица от терминология. Очевидно е, че ако се направи единен закон, който да обедини без много сериозно да променя смисъла на тези закони, може да се получи сравнително добра правна уредба на изборителния процес.

Разбира се, има доста различни идеи по въпроса какви да бъдат изборителните системи в България. Съществува доста голямо разнообразие и в световните изборителни системи. Но това според мен не е въпрос на техническо решение, а по-скоро е предмет на политическо решение. И тогава вече на техническо ниво да се реши как тази изборителна система да се приложи в нашите условия.

Така че ще избегна полемиката на тема изборителни системи.

По идеите, които изложи господин Константинов.

По въпроса за Централната изборителна комисия и други изборителни комисии. За съжаление имаше една добра идея как да се прави Централна изборителна комисия и тя беше да има паритет на интересите на различните политически партии, за да не може никой еднолично да взема решения. Тази идея в последните три комисии се видоизмени. Де факто под формата на някакви уговорки се постигна превес на една политическа сила в Централната изборителна комисия. Това е факт, който обаче доведе до проблема със секционните и с районните изборителни комисии. И този спор, който беше за избирането на секционни и районни изборителни комисии, беше всъщност вследствие от решението в Централната

избирателна комисия една от политическите сили да има две трети от фактическия състав.

Ако се гледа механизмът на Конституционния съд, моите уважения, но Конституционният съд според мен се избира от същите хора, от които се избира и Централната избирателна комисия. Господин Константинов каза, че тъй като президентът избира комисията, която избира парламента, а парламентът избира комисията, която избира президента, ЦИК е политизирана по този начин. Ами нали същото е положението и в Конституционния съд. Значи и едното е политизирано, и другото е политизирано. Така че и двата подхода са еднакво политизирани, бих казал. Ако се намери трети, би било добре, но сега няма особена разлика от наша гледна точка за това как се промени ЦИК и как се формира Конституционният съд.

По въпроса за бюлетините. Този въпрос възникна доста остро в последните местни избори и беше изключително неудачно решен. Имаше само имената на кметове, без да има номерация, без да има никаква символика, без да има никакви цветове и това предизвика проблема с големия брой хора, които идваха с придружители и т.н. Това не беше, защото имаме повече инвалиди от друг път, а просто защото голям брой от хората се затрудняваха да гласуват и други хора трябваше да им помагат. Значи проблемът с бюлетините удари на съвсем друго място и се забеляза много силно при това. Големият брой невалидни бюлетини пак е по същата причина. Честно казано, аз също загубих 5 мин., за да се ориентирам за кого да гласувам, въпреки че съм грамотен. Особено за съветниците. Аз си представям как са се измъчили и другите хора.

Очевидно е, че начинът, по който се гласува с отделни бюлетини, не е много съвременен. Но ако се прави единна листа, трябва много добре да се помисли как тя да се направи така, че човек да може лесно да открие своя избор. Защото последния път, когато се правеха листите, вече беше очевидно направено така, че да затрудни избирателите. Никой не може да ме убеди, че забраната да има номерация, забраната да има символика е била, защото да се извърши някакъв демократичен процес. Напротив, беше ясно, че това беше умишлено затруднение за избирателите при гласуването.

Според нас е хубаво да има отделна бюлетина, хубаво е да има списък от партии, но е добре да има и номерация, да има партийни символи или различно оцветени ивици.

По въпроса за множеството партии. Ние смятаме, че въпросът за партиите не е въпрос на изборното законодателство, по-скоро това е въпрос на Закона за партиите. Нашето мнение е, че който иска да прави партия, иска да участва в изборите. Не е логично ние да правим един Закон за партиите, пък друг закон за това кои партии да допуснем до изборите.

Специално за изборните книжки и за документите, с които се отива на избори, според нас има много сериозен проблем, който на следващите избори дори и да не стане технологичен проблем на изборите, ще стане политически проблем. Опасенията за това какво може да стане са много по-големи, отколкото реалните

нарушения. Но така или иначе ще имаме огромни спорове кое би могло да извика манипулации при това състояние на документите.

Проблемът със списъците, който се изтъкна, че може да се направят списъци без единни граждански номера, за да не се преписват от инициативните комитети в подкрепа на независими кандидати, твърдя, че това няма да попречи по никакъв начин на тези, които решат да съберат определен брой хора с единни граждански номера. И аз мога да ви посоча поне два начина. Първо, самите социолози имат огромни списъци с единни граждански номера, защото по този начин си правят извадките в анкетите си. Второ, знам поне двадесет бивши приватизационни фондове в България, които сега са акционерни дружества, които имат по 250 хил. души акционери с техните единни граждански номера. Така че няма никакъв проблем да се съберат 10 хил. души с техните единни граждански номера. Правенето на списъци без ЕГН въобще не е решение на проблема.

Проблемът и със списъците, и с документите, с които ще се гласува, е много голям, още повече, че ако се гласува по постоянно местожителство, в България миграцията, особено лятно време, е доста голяма. Ако изборите са през юни, аз ви гарантирам, че много хора няма да гласуват, защото няма да се намират в този момент там, където им е постоянното местожителство. Ако не им разрешим да се регистрират на друго място, още по-силно ще намалее процентът гласоподаватели, защото дори и тези, които искат да гласуват, няма да гласуват, ако не им разрешим да гласуват там, където са.

Що се отнася до гласуването за президент и вицепрезидент в чужбина. Това според мен е политическо решение и въобще не трябва да се разглежда на техническо ниво. Аз пък смятам, че парламентът е по-важният избор и може би за парламента трябва да се гласува в чужбина, а пък за президента и вицепрезидента да не се гласува. Парламентарните избори са по-важни, те са тези, които определят начина на управление в България. Но това е въпрос на политическо решение, а не на наш технически избор.

Каза се, че в Закона за местните избори има непрецизни процедури. Аз също съм съгласен, но хубаво би било, когато ни бяха раздадени материалите, да беше казано кои са тези непрецизни процедури, за да можем да дискутираме по тях. Аз например смятам, че една от тези непрецизни процедури е финансирането на партиите. Ние иммахме серия от въпроси към Централната избирателна комисия на миналите местни избори, но за съжаление не получихме отговори. Например там имаше една цифра, кметовете можеха да харчат до 10 хил. лв. за предизборната кампания. Ние поставихме един много прост въпрос: дали тази сума е с ДДС или без ДДС. Но така и не получихме отговор. Имаше и други подобни въпроси.

Аз съм съгласен, че такъв тип непрецизни неща в закона, които и ЦИК е забелязала, е добре още отсега да бъдат предвидени. Точно това е целта и на такъв тип общи дискусии - за да може много по-рано да се видят проблемите и да се решат, а не да изникнат в последния момент, когато законът вече е приет и ЦИК трябва да се опитва да го дописва на базата на това, че има някои неясни неща. Но

добре е, като се казва, че има непрецизни неща, да бъдат написани, за да могат да се дискутират.

Въпросът за медиите е много комплициран, тъй като при наличието на голям брой частни медии всеки ще може да говори каквото си иска и този контрол, който се предвиждаше в досегашните закони, става невъзможен. Очевидно трябва да се отиде на коренно различно разработване на въпроса с медиите. Но там отново възниква въпросът какво ще бъде това ново разработване. Дотук сме си казали, че трябва да бъде различно, но като стане въпрос какво да бъде и като стигнем до конкретните решения, ще се окаже, че има един куп политически обвинения, че това се прави нарочно заради някого, за да му попречи и т.н.

Затова е добре да се обсъди много по-рано и един такъв тип регламентация. Между другото, струва ми се, че специално що се отнася до медиите, ние вече късно обсъждаме нещата, защото изборите се задават и аз не съм сигурен въобще, че този закон, по който в момента ще се проведат изборите, ще има регламентация на въпроса за медиите. Мисля, че много големи проблеми ще имаме още на парламентарните избори.

Спомена се за някакъв нов механизъм, който да замени метода Д'Ондт. Добре беше и той да ни бъде предоставен тук, за да можем да го обсъждаме или поне да помислим по него. Аз съм убеден, че може да има и друг механизъм, но това действително е по-скоро технически въпрос. Но според мен и дискусиата трябва да мине на по-широк кръг специалисти.

Имаше един спор по въпроса за мажоритарния избор и пропорционалния избор. Спорът дали мажоритарният избор повече набляга на личността на кандидата, а пропорционалният - повече на партията, ако излезем извън технологичния аспект, този въпрос беше решен очевидно от избирателите на последните местни избори. Там имаше и мажоритарен, и пропорционален вот. Имаше вот, който беше за кметовете и който беше мажоритарен вот, и друг вот - за съветниците, който беше пропорционален. Мога да ви кажа, че очевидно кметовете бяха избрани с много по-голямо внимание спрямо тяхната собствена личност и много по-малко се отделяше внимание на тяхната партийна принадлежност, отколкото при листата за съветниците. Според мен дори и на тези местни избори се видя, че мажоритарният вот е свързан до голяма степен с личността. Така че не съм съгласен с това, което господин Константинов каза, че едва ли не нямало разлика между мажоритарния и пропорционалния вот що се отнася до личността на кандидатите.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Благодаря на господин Божинов.

Тъй като въпросите бяха ориентирани към мен, ще се спра с по едно изречение съвсем накратко на всеки от тях.

Първо, съгласен съм, че всеки механизъм за избор на Централна избирателна комисия не е абсолютно чист от известна партийна пристрастеност. Но все пак едно е да дадете една трета квота на Висшия касационен съд, едно е да дадете една трета на парламента и една трета на президента, отколкото едно от тези три неща да

определят цялата Централна изборителна комисия. Още повече, когато започнете да сменят членовете, след две-три години ще видите, че съставът ще се размие и ще стане като че ли малко по-добре. А че ще остане партийната пристрастеност, аз мисля, че в една държава като България още десет години, а може би и повече няма да се освободим от тези неща.

Напълно съм съгласен и аз самият казах, че бюлетините на последните местни избори затрудниха изборителите. Само че аз, доколкото познавам механизма на предложението за интегрални бюлетини в този му вид, без номера и т.н., това не беше направено умишлено. По-скоро не бяха предвидени последствията от едно такова нещо. Ние с неприятно чувство констатирахме постфактум, че е трябвало да стане по друг начин. Но никой не го е направил умишлено. Още повече, че не се знае като направиш едно такова нещо умишлено, дали няма да е в твоя вреда. Това е действие с непредсказуем ефект. Да, очевидно бюлетините бяха лоши, но не бяха умишлено лоши, просто това беше недоглеждане.

Напълно съм съгласен и със следващата забележка на господин Божинов, че въпросът с партиите може да се уреди както с изборителния закон, така и със Закона за партиите. Но някъде трябва да се уреди. Тъй като ние правихме изборителен кодекс, уредихме там електоралното участие на партиите, без да се интересуваме от това какво значи партия и при какви условия тя може да се регистрира. Нашата цел беше единствено електоралните партии, участващи в изборите, да бъдат подложени на такива ограничения, че да се прекрати този абсурд - 50 партии на парламентарни избори и 100 партии на местните. Нещо, което наблюдавахме на последните избори.

Искам да кажа, че нашето предложение за подкрепа от 10 хил. или 5 хил. души предполага тази подкрепа да не е в никакъв случай на база верни списъци с верни единни граждански номера. Аз пак повтарям, този подкрепител отива пред длъжностно лице и казва: аз подкрепям тази партия. Той подписва една декларация, длъжностното лице слага декларацията в една папка и ги събира. Вярно е, че това е един доста усложнен механизъм, но ако това се прави паралелно във всичките 31 изборителни окръга, това означава, че ще има по няколко стотин подкрепи във всеки от тези окръзи. Така че не е невъзможно. Аз смятам, че поне 4-5 партии в България с претенции за национално представителство биха могли да съберат тези 10 хил. подкрепи. Пък като не ги съберат, няма да участват на изборите!

Кои ще гласуват в чужбина и кои не, разбира се, е въпрос на политическо решение. Нашето съображение беше, че изборът за президент и вицепрезидент в някакъв смисъл са символът на българската държавност. Дотолкова доколкото гласуването в чужбина досега не е оказало никакво влияние върху изборния резултат и вероятно няма да окаже, целта беше все пак да оставим някаква връзка между българската диаспора и родината. Колкото и сантиментално да звучи това. Аз съм разговарял с българи в чужбина, те с вълнение участват в изборите. Те са интелигентни хора, знаят прекрасно, че техният глас не променя нищо. Някои от тях пътуват по 1000 км, за да отидат да гласуват. Това им е връзката с България. В този смисъл сме го оставили. А че не си струва на всички избори да се гласува в чужбина, това е ясно. Много е скъпо това удоволствие. Но нека един път на пет

години да оставим на хората тази връзка със страната. Това ми беше съображението.

Последната ми забележка е, че местните избори през 1999 г. с тяхната очевидна разлика между партийния и мажоритарния вот не трябва да бъдат мерило за едни парламентарни избори. Нагласата за гласуване, начините на гласуване при парламентарните избори са много различни. Аз съм убеден, че, за добро или за лошо, при парламентарните избори отново ще сработят партийните рефлексии и ще си остане положението, че няма да зависи толкова от това кого ще сложиш в началото на листата и дали изборите са пропорционални или мажоритарни. А при местните избори разликата е очевидна - там не само че партийните подкрепи не бяха иманентни на подкрепите за кметовете, както в София един Софийски спечели категорично, а софийското СДС спечели по-малко. Но имаше и места, където се случи обратното. Например във Варна и Стара Загора, където СДС се издъни катастрофално, листата на съветниците е по-дълга. Така че виждате разликата между партийния и мажоритарния вот. Но, пак повтарям, на парламентарните избори ще сработят други механизми.

Аз Ви благодаря за тези доста конкретни забележки. Само искам още едно впечатление да споделя: чувствам, че след всички тези много верни неща, които се казаха, вече не виждам как ще кърпим закона. Аз си мислех, че можем да закърпим Закона за избори на народни представители, но той не става за кърпене, това е една дрипа, която трябва да изхвърлим. Вярно е, че няма време за кодекси, но аз лично ще апелирам там, където евентуално може да ми се чуе гласът и заявявам пред всички това, за написването на нов закон. Ако ние сега започнем да кърпим закона, ще се издъним. Тук има представители на законодателната, на изпълнителната власт, на Президентството: нека където можем, да кажем, че трябва да напишем един нов закон.

Доцент Васил Цанов има думата.

Доц. ВАСИЛ ЦАНОВ, Математически колектив: Искам да направя коментар по три конкретни въпроса.

Първо, по въпроса за това че интегралната бюлетина е станала причина за 8% невалидни бюлетини в последните местни избори. Истината е, че в първите местни избори след промяната недействителните бюлетини бяха между 15 и 20%, а гласуването беше с цветни бюлетини. Причината според мен е в това, че когато нещо се прави за пръв път, той действително води до такива проблеми, хората все пак бавно се обучават. На следващите избори недействителните бюлетини не бяха чак толкова много. Аз мога да изкажа хипотеза, че при следващото гласуване с интегрална бюлетина хората вече ще са свикнали и този процент ще спадне. Причината, пак повтарям, не е в това, че се гласува с интегрална или цветна бюлетина, а в това, че за пръв път по определен начин се гласува в дадени избори.

Разбира се, имаше и втора причина в тези местни избори - на тези местни избори направихме един експеримент, който е почти нечуван: ние хем имахме интегрална бюлетина, хем плик. Това никъде го няма. Даже в сръбските избори

имаше в последния момент едно решение на ЦИК, понеже бюлетината е открита, не е в плик, председателят на комисията да проверява дали няма подривни материали в плика. Имаше такова решение.

Аз мисля, че с интегрална бюлетина се гласува в повечето цивилизовани страни и едва ли големият брой недействителни бюлетини в последните наши местни избори са повод да се отказваме. Разбира се, има и много аргументи, например българската традиция - знае се, че там не само цветовете, но и формата е била различна, за да се различават. Има аргументи и за двете неща, но аргументът, който се изтъкна за многото недействителни бюлетини, не издържа най-малкото на другия аргумент, че при първото гласуване, когато имаше цветни бюлетини, имаше повече недействителни гласове.

Тук бяха казани няколко думи за електронното гласуване. Юридически там има много проблеми, които аз няма да засягам, това са въпросите за тайно и явно гласуване и т.н. Но аз искам да предложа на хората, които ще правят закона и ще мислят за това, да имат предвид освен прецедентите, които посочи тук господинът, и норвежкия прецедент. Норвегия е страната, която в 1993 г. направи изцяло електронно гласуване, без бюлетини. Оттогава насам такива избори тя не прави, парламентът отмени това решение. И то го отмени по една причина, която не беше изтъкната тук. Там има 4000 секции, когато работят 4000 устройства, поне едно от тях не може да не се развали. Това и стана в Норвегия. В една от секциите възникнаха проблеми и се изгубиха гласовете в тази секция. Вестниците бяха пълни с подигравки към програмистите, абсолютно незаслужени. Аз ви гарантирам, че ако в България има 12 600 каквито и да било устройства, броят на загубените гласове няма да е 1 към 4, а доста по-голям. И за разлика от добродушните подигравки в норвежката преса, аз ви гарантирам, че ако в България в 50 секции се загубят гласовете, коментарите ще бъдат съвсем други, няма да се сведат само до това, че следващия път парламентът ще отмени гласуването единствено по електронен път.

От друга страна, разбира се, че е добре да се направи експеримент този, който желае, да може да натисне копчето и да гласува по този начин. Много по-бързо и лесно се събират резултатите при този начин, но трябва да има и материални следи. Защото после, като отидат в съда, те знаят за коя бюлетина са се карали, ще извадят чувалчето, тази бюлетина е налице, съдията е гледа, пита вещите лица и решава. Докато с изчезнали гласове нищо такова не може да се направи.

Господин Георгиев постави темата за конкурса. Всъщност тук само ние тримата и госпожа Джелепова имаме спомени от всички конкурси. Действително в тази процедура има нещо доволно неприятно. В един момент, когато трябва да се вършат съвсем други неща, се водят спорове, възникнат проблеми, емоции както за Централната избирателна комисия, така и за нас. Даже можете да бъдете сигурни, че за нас те са по-неприятни и ни създават проблеми в работата. Очевидно би трябвало да се помисли за такава процедура, в която този въпрос да е напълно изчистен поне два месеца преди изборите. Защото не може да се организират избори и да не се знае кой ги организира.

Не е толкова лоша идеята за правене на една фиксирана администрация, която да върши това. Дано начинът, по който тя бъде организирана, не бъде такъв, че целият опит, знания и ноу-хау, които сме направили за десет години, да отиде в канавката. Но във всеки случай трябва да се търси начин тези разправии 15 дни преди изборите да ги няма.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Благодаря на господин Цанов. Това, което той каза, ме навежда на мисълта, че е добре във връзка с това електронно бъдещо модерно гласуване да се направи нещо като пилотен проект. Пазейки хартиения носител, да се опитаме паралелно поне в една община да въведем електронно гласуване. А е ясно, че за цяла България това е много трудно. Знаете, че има секции, до които се стига с катър, а щом се стига с катър, знаете колко техника можем да закараме там. Но да не забравяме и друго нещо - когато говорим за дистанционно гласуване, мисля, че е крайно време да се помисли за въвеждане на гласуване по пощата. Това е така по цял свят. То ще премахне частично и проблема с адресите, ще даде възможност наистина на голямо количество българи в чужбина да гласуват, пък ако искат и за всички избори. Нека да бъде обсъдено гласуването по пощата. В Гърция е така. Там е задължително гласуването, но можете да гласувате по пощата отвсякъде.

Господин Божинов има думата.

ИЛИЯ БОЖИНОВ: Извинявам се, че вземам думата за втори път, но понеже стана дума за изчислителя, искам да взема отношение. Спомена се, че е имало спорове. Трябва да е ясно, че ние сме тези, които сме повдигали тези спорове що се отнася до изчислителите. Но трябва да е ясно, че ние не сме влизали в спорове поради това че смятаме, че изчислителите ще направят някаква политическа манипулация на резултата. Никога не сме имали такъв аргумент. Винаги спорът ни е бил по-скоро по финансовите въпроси. Смятаме, че трябва да гледаме и състоянието на българския данъкоплатец и затова се интересуваме все пак за каква сума става дума. Винаги това е ставало не по Закона за държавните поръчки, а отделно. И досега ние не сме получили задоволителен от наша гледна точка отговор на този въпрос. Затова сме искали начинът на избиране на изчислителя да се регламентира по някакъв начин.

Искам да кажа на колегите математици тук, че начинът, по който се изчисляват изборите, действително претърпя еволюция, но всъщност беше и един стабилизиращ момент българските избори по принцип. Нашият спор не е до това колко точно те изчисляват изборите, а по-скоро как се финансира това изчисление. Това - първо.

Второ. Вие казахте, че могат да се правят паралелни изчисления и да се открива разликата с бюлетините. Ние това сме го правили многократно и сме намирали разлики в протоколите. Не сме вдигали голям шум, защото в края на краищата интегралният резултат е бил такъв, че не се е повлиявал резултатът от тези грешки. Няма смисъл за това, че има 202 гласа разлика спрямо протоколите, които ние сме събрали, и това, което е публикувано в бюлетина, да се повдига въпросът, тъй като в края на краищата резултатът се запазва генерално. Тоест има голяма устойчивост на

резултата. Това обаче не е вярно за местните избори и неслучайно на местните избори има много повече контестации и отменени избори. Но в парламентарните избори резултатът е доста постоянен спрямо евентуални грешки в протоколите. Така или иначе, дори и тези разлики, които ние забелязваме между това, което вие окончателно публикувате в бюлетина, и това, което ние сме събрали, пак не е по причина на изчислителите и на компютрите, а по причина на това, че секционните комисии правят поправки в протоколите, когато отидат в районната комисия и контролите им не излизат. Затова се получават тези минимални разлики. Куриозното е, ние сме изследвали този процес, че това винаги става в ущърб на малките партии: отива един от БСП и един от СДС при председателя на комисията и като се види, че има разлика, ако разликата е в едната посока, се добавят няколко гласа на БСП и СДС, ако резултатът е в другата посока, се махат няколко гласа на малките партии, за да излезе сметката. Това сме го забелязали като процес и аз мога да ви цитирам избор по избор точно секциите, в които са направени такива корекции. Но пак ви казвам, тъй като това не се отразява върху крайния резултат от изборите, не сме го повдигали като въпрос.

Проблемът с изчислителите остава дотолкова, доколкото, понеже се харчи голяма сума за изчислителя, трябва да има един прозрачен процес при вземане на решение за това кой да бъде изчислителят. Очевидно по Закона за обществените поръчки това става много бавно. Или трябва да се направи някаква промяна в Закона за изборите, или пък да се направи значително по-рано конкурсът. Може би не от Централната избирателна комисия, а от някой друг орган, който да обяви конкурса, да определи изчислителя и да е ясно два месеца преди изборите кой ще извършва преброяването.

ЛЕНА ДЖЕЛЕПОВА: А Централната избирателна комисия да подпише после резултата!

ИЛИЯ БОЖИНОВ: Може и президентът да назначи колектива, разбира се, на базата на конкурс. Аз не предлагам президентът да си го измисли, а да се запише в законодателството кой се занимава с тази процедура. Става дума за голяма сума пари!

По въпроса за наблюдателите. Нашият статут по закон е силно неизяснен. Според тълкуванието на ЦИК, тъй като в закона не го пише, наблюдателите могат да наблюдават само работата на секционните избирателни комисии и нямат право да наблюдават работата нито в районните избирателни комисии, нито в Централната избирателна комисия. Според мен и там законът трябва да се произнесе, да се знае какво имаш право да правиш като наблюдател.

Въпросите, които има, са доста широки, но аз мисля, че тази дискусия е полезна.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Благодаря на господин Божинов.

За разликите, които са наблюдавани и ще бъдат наблюдавани между извадката, която една партия прави от протоколите, и това, което се публикува в книгата. Първата причина господин Божинов я каза - самата комисия произвежда един

протокол в секцията, след като отиде в районната комисия, там ѝ връчват протокола за явни технически грешки. Те се сещат къде са сбъркали, поправят се, подписват се и вече тръгва да се обработва друг протокол, където има разлика примерно с два-три гласа. Вярно е, че при големите партии разлики няма, защото всички внимават да не би да се вземат гласове от БСП или от СДС. Но има и още един източник на несъответствие и той пак е обективен. Вие знаете, че в Централната избирателна комисия се обработват не само протоколите, които са в ЦИК, но и тези, които са били вече обработвани в районната избирателна комисия. Ние получаваме два комплекта документи. Въпреки че те теоретично трябва да са еднакви, защото са с индиго и т.н., колкото и да ви е странно, първо, невинаги са еднакви, най-малкото, защото са били разпластени по пътя и е работено отделно върху тях, второ, по различни причини при вторичната обработка на резултатите в ЦИК (за някои е вторична, за други е първична) ние констатираме на всички избори между 300 и 500 несъответствия, някакви грешки. Ние ги наричаме технически грешки. За всяка от тях Централната избирателна комисия се произнася с нарочно решение. И ние казваме: това число да се чете еди как си. След като сме обсъдили случая. В този смисъл това е нещо, което няма как да е ясно при извадките от протоколите. Ето още един източник на грешки, който за щастие досега не е довел до промяна на изборния резултат. Въпреки че теоретично дори и при парламентарни избори един глас може да смени мандата.

Колеги, за статута на наблюдателите. Съгласен съм, че звучи малко обидно и рестриктивно недопускането на наблюдатели в районните избирателни комисии и в Централната избирателна комисия. Обаче при сегашните условия, когато 50 партии участват там и още толкова независими кандидати и всеки има право на наблюдател, извинявайте, но ако дойдат стотина души да наблюдават работата в една комисия, тя никаква работа няма да свърши. Причината е чисто техническа. Ние считаме, че все пак шареният състав на комисиите, въпреки че някъде може да има дебаланси, гарантира защитата на интересите на основните политически сили. А допускането на наблюдатели и на по-високите нива просто ще блокира работата на комисиите. Това е единственото съображение. Пак повтарям, ако вие на ниво секция осигурите произвеждането на точен секционен протокол, което не винаги става, считайте, че оттам нататък той ще бъде обработен коректно.

Така че според нас интересите на политическите сили и на кандидатите се защитават най-добре на най-ниското ниво, което е и най-важното - там, където се броят бюлетините и където се създава първичният документ, секционният избирателен протокол.

Има думата господин Пламен Киров.

ПЛАМЕН КИРОВ, Централна избирателна комисия: Само едно уточнение. Що се отнася до наблюдателите и тяхното присъствие на заседанията на районните избирателни комисии и на Централната избирателна комисия, наблюдатели на политическите партии няма.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Да, съгласен съм.

ПЛАМЕН КИРОВ: Има един монопол на две сдружения, на ГИСДИ и БСЧИ. Дали това трябва да остане в закона или не, е друг въпрос. Но това са двама човека, които могат да присъстват някъде седнали отдалечено от масата на Централната изборителна комисия, няма да смутят нейната работа.

Друг е проблемът, че има поканени чуждестранни наблюдатели. Знаете, че те провеждат срещи с Централната изборителна комисия и на заседания, и отделно с ръководството ѝ. Но аз не си спомням случай да е проведена такава среща с наблюдатели от нашите две сдружения. Така че ние като Централна изборителна комисия малко неглежираме работата на тези две сдружения, които според мен поне засега си вършат добре работата.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Госпожа Георгиева има думата.

СНЕЖАНА ГЕОРГИЕВА, началник управление "ГРАО" в Министерството на регионалното развитие и благоустройството: Искам да върна нещата към някои технически подробности, които действително биха могли да създадат проблеми на следващите избори.

Наличието на два вида адреси при българските граждани и то само на част от тях, които са си сменили вече документите за самоличност. Защото другите нямат два вида адреси.

По въпроса дали изборителните списъци трябва да се формират по един от двата адреса, аз също смятам, че това е политическо решение. Ако искаме да улесним изборителите, трябва да се гласува там, където живееш, тоест по настоящ адрес. Ако искаме да улесним секционните комисии, трябва да се гласува по адреса, който е в документа за самоличност. Тъй като процентите на издадените нови документи, по-точно лични карти, досега не показват, че до 1 май 2001 г. този процес ще бъде приключен, това значи, че в момента, в който се обявят изборите и започнат да се формират изборителните списъци, трябва да се спре смяната на документите, за да може с какъвто документ си при формирането на списъка, с него да влезеш и в секционната комисия. Не знам дали това е оправдано от цялостния процес, това аз не мога да преценя. Но изборът да се формират изборителните списъци по постоянен адрес ще доведе до допълнителен отлив от упражняване на изборителното право за тези изборители, които имат два различни адреса и са в различни населени места или пък в големи градове като София, Варна и Пловдив, те са на достатъчно голямо разстояние и той трябва допълнително да упражни усилие, за да отиде някъде другаде да гласува.

Какви са процентите по въпроса за смяна на документите за самоличност? Към 9 октомври т.г., в която дата са включени всички издадени лични карти до края на септември и първата седмица на октомври, за цялата страна са издадени 38% от личните карти на населението, което трябва да си подмени личните карти. Обръщам внимание, че в това население влизат и лицата на 14, 15, 16 и 17 години, които не са изборители. Колко от тези, които са си издали лични карти от тази възраст - между 14 и 18 години - остава още да се издадат, това са около 260 хил. 250 хил. от тях са си издали. Сметката съм я правила с идеята колко лични карти са издадени и колко

остават, а не каква част от тях ще участват в изборите и каква - не. Това е възраст в навършени години към 31 декември 2000 г., а не към някаква предполагаема дата през следващата година за избори. Тоест, аз правя тези сметки ежемесечно, точно за да си сравним числата, които прави изчислителният център на МВР, и които се отразяват при нас. Това съвсем не се прави с цел избори.

Дотук 38% от хората, които трябва да се препаспортизират, са си издали лични карти. Таванът на издаване на лични карти за месец е август месец - 6%. Стандартът е около 5% месечно. Тоест, ако стандартът от 5% се спази, трябвават още 12 месеца.

Проблемът обаче е съвсем друг. От тези 3 млн. души, на които са издадени лични карти, само милион и 400 хил. са заявили постоянния адрес, избран от тях пред органите на МВР и в общинската администрация. Тоест общинската администрация, която сега по закон формира избирателните списъци и каквато е традицията в България, не знае дадено лице какъв постоянен адрес си е избрало. Освен ако този адрес не съвпада с настоящия. Преди да започне препаспортизацията направихме проверка колко хора имат местожителство в същото населено място, в което е и адресната регистрация, тоест местоживеенето, и колко са в различни. Различията бяха 15%. Сега обаче различията между постоянен и настоящ адрес включват не само адреса в едно и също населено място. Те включват и този, да кажем, бизнесмен, който живее в "Дружба", но е обявил постоянен адрес в центъра на София, където му е офисът. И се задава въпросът къде ще отиде да гласува в изборния ден.

Технически няма проблем чисто компютърно да се формират списъците и по единия, и по другия адрес. Това сега е направено в частичните избори, които текат през годината. Избирателните списъци се формират по настоящ адрес, но в списъка в два последователни реда се записват и двата адреса. Тоест това лице се включва само в този избирателен списък и се вижда, че се касае за същото лице с този номер лична карта, което обаче вместо да обяви село Кулата за настоящ адрес, е обявило гр. Петрич за постоянен адрес. Но настоящият му адрес е село Кулата, защото той там живее и формално в изборния ден в неделя отива там да гласува.

Това е по въпроса за постоянните адреси, настоящите адреси и възможностите за излизане от ситуацията. Аз повтарям още веднъж, много е важно обществото ясно да знае принципа, по който се формира избирателният списък, и да вярва, че за всички хора е по един и същи начин. Затова формирането на избирателния списък по два различни критерии - за едни по един адрес, а за други по друг адрес, може би ще породи недоверие в отпечатаните избирателни списъци.

По въпроса за непрекъснато повтаряните мъртви души, тоест физически погребаните вече хора, които ги има в избирателните списъци. Понеже в 1997 г. атаките бяха много големи и то точно от ГИСДИ, после се оказа, че това е въпрос на некоректно събиране на част от секционните комисии в големите градове, което се забеляза от международните наблюдатели, ние направихме следното. Веднага след изборите подадохме на Националния осигурителен институт единните граждански номера на всички хора, навършили определена възраст, над която задължително се получава пенсия, независимо дали си работил или не си. Поискахме да ни върнат

колко от тях не получават пенсия. Разликата беше много малка, от порядъка на 25 хил. души. И тези хора са проверени от общинската администрация по домовете дали са живи или не. Каква беше моята изненада, че 6 хил. души получават пенсия, а ние ги водим починали.

По въпроса за това, че има демографски срив, а избирателите непрекъснато се увеличават искам да кажа следното. Между 16 и 19 години са 250 хил. човека в момента. Не знам дали до юни следващата година 250 хил. ще починат. Ако отворите страниците на статистическите справочници от минали години, вие ще видите, че в България има пик на раждаемостта между 1973 и 1982-1983 г., след което започва спад. Именно затова расте бройката на тези избиратели. Ако се предвиди изключване от избирателните списъци на хората, които трайно живеят в чужбина, то тогава ще могат да се изключат част от тези, за които общинската администрация има информация, че не живеят в България.

По въпроса за изборните книжки, които се прокрадва от време на време. Тук вече ще говоря не като човек, който се занимава професионално с отпечатване на избирателните списъци от 1990 г., а като човек, който е бил наблюдател на изборите в част от балканските страни. Феноменът в парламентарните избори в 1998 г. в Македония беше, че от 1 млн. и 400 хил. регистрирани избиратели 140 хил. не бяха си получили изборните книжки. И понеже в Македония законът не допуска да се дописва в изборния ден и да се гласува без изборна книжка, тези избиратели бяха лишени от конституционното си право на вот. Друг е въпросът как се коментираше това в пресата. Тогава Министерството на правосъдието издаваше избирателните книжки и се коментираше как бил организиран издаването на избирателните книжки министърът на правосъдието, но това е факт. Аз бях в Кочани, избирателен район достатъчно близо до границата, където има над 30 села, в някои от които действително се ходи с катър. За да си вземе дядото от село избирателната книжка, трябваше да отиде до центъра. Не знам дали в България ще има време да се връчат на избирателите избирателни книжки, ако сега се започне печатането. Не рискуваме ли да се опорочи изборният процес от това, че не всички имат избирателни книжки?

Това е, което искам да кажа.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Колеги, моля да се ориентираме към приключване.

Господин Киров има думата.

ПЛАМЕН КИРОВ: Аз имам една бележка към изказването, което направи госпожа Георгиева току-що. Нямам намерение да полемизирам с нея, но нека да обърнем внимание на един много прост факт: че изготвянето на избирателните списъци не е нито технически, нито политически въпрос. Това е юридически въпрос дотолкова доколкото избирателното право произтича екс конституцио по силата на конституционната норма А избирателният списък не поражда никакво избирателно право, той не легитимира едно лице като избирател. От което следва, че държавата просто трябва да си направи труда, без значение как ще стане това точно, да осигури възможност на всички лица, които към определен момент имат

избирателно право, да упражнят своя вот. Ако желаят. А не да улесняваме администрацията, не да улесняваме секционните избирателни комисии, не да улесняваме изчислителя и т.н. Единственият улеснен, който трябва да бъде, това трябва да бъде избирателят.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Господин Стоилов има думата.

ЯНАКИ СТОИЛОВ: Аз няма да коментирам за изборните книжки, тъй като това, което беше казано за темповете на издаване на личните карти трябва да ни убеди, че е невъзможно да бъде решен въпросът с изборните книжки за предстоящите парламентарни избори. Така че изборите през следващата година ще бъдат поставени пред още едно усложнение за допълнителното удостоверяване на гласуването на лицата.

Моят въпрос към госпожа Георгиева е следният: виждате ли някакви възможности да облекчим хората да гласуват извън техния постоянен или настоящ адрес, тъй като изборите вероятно ще бъдат във време, когато голяма част от хората, които постоянно живеят в градовете, ще бъдат на друго място? Те няма да могат или няма да искат да се върнат специално за изборния ден. Можем ли да помислим за някакъв начин, който без да поставя под съмнение достоверността на избора и злоупотребата този глас да бъде упражнен на различни места, като се предвиди някакво облекчаване за тези лица, които сезонно пребивават на друго място и това не е нито техният постоянен адрес, нито техният настоящ адрес?

СНЕЖАНА ГЕОРГИЕВА: Ако се избере дата на изборите преди приключване на учебната година, тоест преди 31 май, миграцията е относително много малка. Дори и бабите и дядовците остават в градовете при внуците си. Това е едното, което мога да кажа.

Другото е въвеждане на удостоверения за гласуване на друго място при изричното изискване да се изпрати телеграма и да се зачертае лицето там, където вече е отпечатано. Тоест да се задължи общинската администрация да го направи. Аз смятам, че 30-те дена, които се дават от обявяване на избирателните списъци до упражняване на гласоподавателното право, би трябвало да дадат възможност да се изправят тези несъответствия. Действително двойно гласуване се наблюдава само при дописаните в изборния ден списъци. При това числата са смешно малки - за 1997 г. са 218 гласа; за 1994 г. са около 400; а за 1991 г. доказано са 1240. В момента Наказателният кодекс предвижда глоба за лице, неправомерно упражнило своя глас, от 3,00 лв.

ЛЕНА ДЖЕЛЕПОВА: А проверката на гласувалите два пъти струва много скъпо.

ВАЛЕНТИН ГЕОРГИЕВ: На въпроса на господин Стоилов искам да кажа, че гласуването на сезонно пребиваващите е уредено и сега в закона чрез удостоверение за гласуване на друго място.

ЯНАКИ СТОИЛОВ: Това е само за лицата, които имат ангажимент.

ВАЛЕНТИН ГЕОРГИЕВ: Да, но има уредба, която може да бъде разширена.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Професор Камен Иванов има думата.

КАМЕН ИВАНОВ, Математически колектив: Първо, благодаря за поканата да участвам в този семинар, който според мен е изключително полезен. Дано да има последствия от него по-нататък.

Относно финансирането на преброяването. Господа, едновременно, бързо, сигурно и евтино няма да стане. С нещо трябва да се направи компромис.

По-нататък, лични карти и паспорти, с които евентуално ще се гласува на парламентарните избори, а може би и на президентските. Моето лично мнение е, че само с лични карти трябва да се гласува и да се увеличи скоростта за издаване на лични карти. Дали е технически изпълнимо, е следващият въпрос. След това, което госпожа Георгиева обясни в момента, мога да ви кажа, че кашата ще бъде огромна при гласуване едновременно с лични карти и с паспорти.

Следващото нещо е за ограничаване на кандидатурите в парламентарни или други видове избори. Аз лично защитавам тезата, че трябва да бъде максимално либерална регистрацията на кандидатите. Необходимостта от тяхното ограничаване като количество може да стане по един-единствен начин лесно - с паричен депозит. Големината на депозита е въпрос на обсъждане, но депозитът се връща, при положение че партията е взела на парламентарните избори примерно 4%. А под този процент линейно да се връща част от депозита в зависимост от това колко гласове е взела, за да няма разправии. По този начин ще се ограничи броят на кандидатите и цялата сложна система по регистрация на кандидатите би отпаднала.

БАЙЧО ПАНЕВ: Това обаче е имуществен ценз, който не се разрешава от Конституцията.

КАМЕН ИВАНОВ: Депозитът се връща.

По-нататък. Ако се направи кодекс, аз лично съм “за”. Писането на кодекс е много трудно, защото терминологията е много трудна. Като се включат няколко вида избори едновременно, отделните членове на този кодекс става нечитаеми от хора, които не са специалисти и юристи, а все пак избирателният кодекс се прави за голям кръг хора, които да го ползват едновременно. Така че много голяма работа трябва да се хвърли върху избирателния кодекс.

Спорове за мажоритарна избирателна система или смесена избирателна система. Моето мнение е, че Конституцията на практика забранява мажоритарна система и смесена система, поради простата причина че се забранява на депутатите да заемат длъжности в изпълнителната власт, в частност да бъдат министри. Доколкото аз знам, във всички страни, практикуващи мажоритарна избирателна система, такава забрана не съществува.

Миналата година започна една добра традиция в Централната изборителна комисия - всички решения да се публикуват в Интернет. Смятам тази идея за съвсем удачна - решенията и на Централната изборителна комисия, и на районните изборителни комисии бързо да постъпват в Интернет.

Относно наблюдателите. Това че законът фиксира само две организации в България да бъдат наблюдатели - БСЧИ и ГИСДИ - смятам, че е някакво недоразумение. Смятам, че броят на вътрешните организации-наблюдатели може да бъде значително по-голям. За сметка на това смятам, че публичността на заседанията на изборителните комисии над секционна също трябва да бъде осигурена, като се даде възможност на наблюдателите да присъстват на тези заседания.

И накрая, две неща, които се споменаха и които трябва сигурно да се преправят изцяло в досегашния закон, това е финансирането на партиите и въпроса с медиите.

Благодаря за вниманието.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Благодаря на проф. Иванов.

Госпожа Джелепова има думата.

ЛЕНА ДЖЕЛЕПОВА: Искам да кажа само две думи за наблюдателите. В сегашната уредба наблюдателите могат да присъстват в изборния ден. Застъпниците на кандидатите (застъпници имат кандидатите, а представители имат партиите) могат да присъстват на заседанията на изборителните комисии. Това е казано в два текста. При това, когато говорим за парламентарни избори, това трябва да бъдат районните изборителни комисии, защото те регистрират застъпниците на кандидатите. Такава е днешната уредба на закона. Работи се по тази уредба и затова нито наблюдатели, нито някой друг е присъствал на заседанията ни, нито международни наблюдатели са присъствали. Тук има хора от 1991 г. насам. Законът казва кой може да присъства и кой не може.

ПРЕДС. МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ: Благодаря ви.

Позволете ми да кажа две думи. В момента се води подробен стенографски запис на семинара. След обработката на записа и качването му на магнитен и хартиен носител всеки, който е заинтересуван от него, може да го получи или чрез Центъра за изследване на демокрацията, или чрез Българския институт за анализи и проучвания.

Освен това искам да ви уверя, че абсолютно всички хора, от които зависи нещо в тази страна по този въпрос, ще получат копие от стенографския запис плюс резюме на най-важните заключения от дискусията.

Дами и господа, благодаря ви за участието!